

พ. ๑๑๕

ปาฐกถา
เรื่อง

พระพุทธชินราชในทางโบราณคดี

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์

หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร

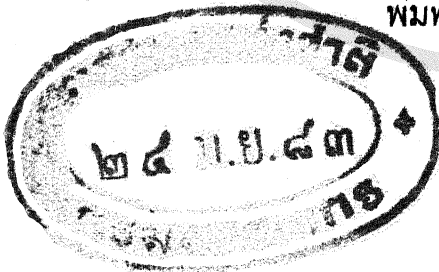
แต่งตั้งพุทธธรรมดํามาคม เมื่อ ๒๔๗๒

พระนิติธรรมประกรณ์

พิมพ์ในการศพ นายชั้น เนตรวาคม ผู้บิดา

๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

959.3

๕1

พ. ๑๑๙ ๕๑

ปาฐกถา
เรื่อง

พระพุทธชินราชในทางโบราณคดี

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์

หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร

แสดงที่พุทธธรรมสมาคม เมื่อ ๒๔๗๒

พระนิติธรรมประกรณ

พิมพ์ในการศพ นายชิน เนตรวาคม ผู้บิดา

๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

313
294.31218
221721

นายขึ้น เนตราคม
ชาตะ วันศุกร์ ที่ ๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๑๓
มรณะ วันศุกร์ ที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๑
อายุ ๖๘ ปี

คำนำ

พระนิติธรรมประกรณ์ หัวหน้าผู้พิพากษาศาลจังหวัด
สุพรรณบุรี ได้แจ้งความมายังกรมศิลปากรว่า ใครจะได้หนังสือ
สำหรับพิมพ์แจกสนองคุณในการปลงศพนายชั้น เนตราคม ผู้บิดา
เรื่องหนึ่ง ในที่สุดได้พอใจเลือกพิมพ์เรื่อง “พระพุทธชินราชใน
ทางโบราณคดี” ซึ่งหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ หัวหน้ากองโบราณคดี
กรมศิลปากรเรียบเรียงขึ้นเป็นปาฐกถาแสดงที่พุทธธรรม สมาคม
เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๘๒ นี้ กรมศิลปากรยินยอมอนุญาตให้พิมพ์
แจกจ่ายได้ตามปรารภ

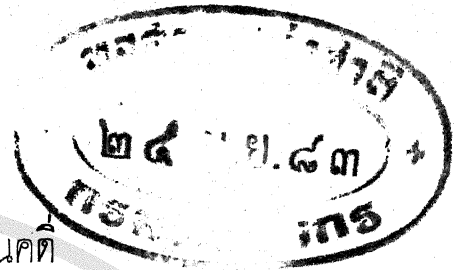
ขออนุโมทนาในกุศลจริยาที่กษัตริย์นุปทาน ซึ่งพระนิติธรรม-
ประกรณ์ได้บำเพ็ญเป็นปิตุภูมิฐานวิธี มีกตัญญูตเวทีตาธรรม
เป็นพลวปัจจัย และพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ออกแจกจ่ายเป็นวิยา
ทาน จงเป็นกุศลผลบรรดาลให้สัมฤทธิ์แด่นายชั้น เนตราคม
สมดังมโนปณิธานทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๒

พระพุทธรูป
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

พระพุทธรูปในทางโบราณคดี

พระคุณเจ้าและสาธุชนทั้งหลาย

ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับเกียรติยศให้มาเป็นผู้แสดงปาฐกถาเรื่องพระพุทธรูปในทางโบราณคดีในวันนี้ แต่รู้สึกหนักใจอยู่มากเหมือนกันในการที่จะพูดถึงพระพุทธรูปสำคัญของชาติไทย เช่นพระพุทธรูปในทางโบราณคดี ซึ่งเป็นที่รู้จักและนับถือของประชาชนคนไทยที่เป็นพุทธศาสนิก徒ทั่วประเทศ หากว่าความเห็นที่จะกล่าวในวันนี้ผิดแผกไปจากความเชื่อที่ประชาชนส่วนมากมีอยู่อย่างมั่นคงนั้นแล้ว ข้าพเจ้าอาจถูกประณามว่าเป็นมิชฌาติชนก็ได้ เพราะฉะนั้นจึงขอให้ขอเรื่องที่จะพูดในวันนี้ว่า พระพุทธรูปในทางโบราณคดี คือไม่ได้พูดถึงทางด้านที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป แต่จะพูดถึงทางโบราณคดี อันเป็นวิชาอีกสาขาหนึ่ง โบราณคดีเป็นเครื่องประกอบตำนานหรือประวัติในสิ่งที่ไม่มีจดหมายเหตุบอกไว้ให้ชัดเจน หรือมีจดหมายเหตุกล่าวไว้เป็นหลายนัยด้วยกัน ซึ่งจะต้องเลือกเชื่อแต่เพียงนัยใดนัยหนึ่งดังนี้ จะต้องใช้วิชาโบราณคดี เพราะฉะนั้นก่อนที่จะได้พูดถึงเรื่องพระพุทธรูปในทางโบราณคดีต่อไป ข้าพเจ้าจะขออธิบายความหมายของคำว่าโบราณคดีให้ท่านทราบเสียก่อนสักเล็กน้อย

โบราณคดีเป็นวิชาที่เกี่ยวกับ ผลแห่งการกระทำของมนุษย์

ในอดีต สิ่งที่เป็นเองโดยธรรมชาติ ไม่ใช่ผลแห่งการกระทำ
 ของมนุษย์แล้ว ไม่นับเป็นโบราณคดี ยกตัวอย่างเช่น ไม่กลายเป็น
 เป็นหิน ปู หอย และเมล็ดข้าวกลายเป็นหิน เหล่านี้แม้จะ
 เป็นของนานและเก่าแก่สักเพียงไร ก็ไม่อยู่ในเขตต์ของโบราณ
 คดี เพราะเป็นของเป็นเองโดยธรรมชาติ ไม่ใช่ผลแห่งการกระทำ
 ของมนุษย์ อนึ่งโบราณคดีมีความจำเป็นต้องสันนิษฐาน ถ้า
 หากว่าเป็นข้อความจริงที่ไม่ต้องสันนิษฐานแล้ว ก็เป็นประวัติ-
 ศาสตร์ เช่นปัญหาที่ว่าพระพุทธศาสนาได้แผ่เข้ามาในประเทศไทย
 ดังนี้ เป็นประวัติศาสตร์ ด้วยเป็นความจริงอันแน่นอน
 ปราศจากปัญหา และไม่ต้องสันนิษฐานอะไรอีกต่อไป เพราะพระ
 พุทธศาสนาเกิดขึ้นในอินเดียก่อน ต่อมาผู้ผู้นำเข้ามาเผยแพร่
 ในประเทศไทย ฯ ได้นับถือพระพุทธศาสนากันเรื่อย ๆ มา และ
 พระพุทธศาสนาก็ยังเป็นศาสนาประจำชาติไทยอยู่จนทุกวันนี้ จึง
 ไม่เป็นปัญหา แต่ถ้าถึงปัญหาที่ว่า พระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาใน
 ประเทศไทยทางใดก่อน หรือเข้ามาสู่เมืองใดก่อน และมาตั้งแต่
 เมื่อไร เช่นนี้ เป็นโบราณคดี เพราะจะต้องมีการสันนิษฐาน
 และสันนิษฐานจากผลแห่งการกระทำของมนุษย์ คือจากวัตถุ
 สถานเนื่องในพระพุทธศาสนาที่มนุษย์ในโบราณกาลได้ทำไว้ เช่น
 พระสถูปเจดีย์ รูปเสมาธรรมจักรกับกวาง แท่นหินอันเป็นอาสน
 บูชา พระพุทธรูป รูปพระโพธิสัตว์และเทวรูปเป็นต้น เป็น
 พยานหลักฐาน เช่นท่านสันนิษฐานกันว่า พระพุทธศาสนาแผ่

เข้ามายังประเทศไทยทางเมืองนครปฐมก่อน ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชส่งพระเถระ ๒ องค์ คือพระโสณะและพระอุตตระมาประกาศพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของลังกา ก็เพราะที่เมืองนครปฐมมีโบราณวัตถุสถานเนื่องในพระพุทธศาสนาทำตามคตินิยมครั้งสมัยพระเจ้าอโศกอยู่เป็นอันมาก มากกว่าที่ได้พบในภาคใด ๆ ของประเทศไทย หรือในสุวรรณภูมิ การสันนิษฐานเรื่องประวัติศาสตร์โดยอาศัยสิ่งของเป็นเครื่องประกอบนี้แหละเรียกว่าโบราณคดี แต่การสันนิษฐานก็ต้องมีหลักเกณฑ์เหมือนกัน ไม่ใช่วิธีนึกเดาหรือทายเอาตามชอบใจโดยไม่มีกฎเกณฑ์ จะชักตัวอย่างการสันนิษฐานโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ของไทยมาเสนอท่านสักเรื่องหนึ่งเพื่อให้เห็นหลักที่ใช้ในการสันนิษฐาน เช่นพระสถูปใหญ่ ๓ องค์ ที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังโบราณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีปรากฏในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ กรุงศรีอยุธยาทรงสร้างเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้เป็นพระราชบิดาองค์หนึ่ง และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ผู้เป็นพระเชษฐาธิราชอีกองค์หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๕ เพียง ๒ องค์เท่านั้น อีกองค์หนึ่งหาปรากฏว่าใครเป็นผู้สร้างไม่ แต่พระสถูปมี ๓ องค์ด้วยกัน นักโบราณคดีคือสมเด็จพระเจ้า ๙ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงสันนิษฐานว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ หรือที่เรียกว่าพระบรมราชาหน่อ

พุทธางกูร ซึ่งเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็นผู้สร้างบรรจุนิธิราชของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นผู้สร้างพระสถูป ๒ องค์ที่มีปรากฏในพงศาวดารนั้น ดังนี้ คือว่าถ้าพระสถูป ๒ องค์นั้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างบรรจุนิธิราชของพระราชบิดาและของพระเชษฐาได้แล้ว ทำไมพระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ จะสร้างบรรจุนิธิของพระราชบิดาบ้างไม่ได้ มันเป็นเรื่องที่ควรจะเป็นได้ แต่ความจริงจะเป็นเช่นสันนิษฐานหรือไม่ เป็นอีกเรื่องหนึ่ง การสันนิษฐานต้องมีหลักฐานประกอบ ไม่ใช่วิชานักเดา ต้องมีหลักมีเกณฑ์เหมือนกัน แต่เป็นของอาจผิดก็ได้ ถูกก็ได้ แล้วแต่จะยานหลักฐานซึ่งผู้สันนิษฐานได้พบในขณะนั้น ๆ เป็นปัจจัย เพราะเหตุที่โบราณคดีเป็นวิชาที่ต้องใช้การสันนิษฐานด้วยอาศัยหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้พบปะ ความเห็นต่างคนก็ย่อมต่างกัน แม้นักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงด้วยกัน บางทีก็เห็นเหมือนกัน บางทีก็เห็นต่างกัน บางทีก็กลับความเห็นที่ต่างกันนั้นเป็นอย่างเดียวกัน ข้อความที่เห็นผิดกันในการสันนิษฐานนั้น วิญญูชนไม่ถือโทษกันและกัน นี่คือความหมายของคำว่าโบราณคดี และเรื่องราวเกี่ยวกับวิชาโบราณคดีอย่างย่อที่สุด

นี่จะพูดถึงเรื่องพระพุทธรชินราชต่อไป พระพุทธรชินราชทางโบราณคดีที่ข้าพเจ้าจะกล่าวในวันนี้นั้น ไม่ใช่เป็นความเห็นของข้าพเจ้า คือข้าพเจ้าไม่ใช่เป็นคนแรกที่สันนิษฐานว่า พระ

พุทธชินราชเป็นฝีมือช่างสมัยไหน ใครเป็นผู้สร้างแน่ เรื่องนี้
 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เป็นผู้ทรงสันนิษฐานและ
 พิมพ์ไว้แล้วในตำนานพระพุทธรูปสำคัญ ซึ่งเลขาธิการพุทธธรรม
 สมาคมได้รวบรวมมาพิมพ์ไว้ในวัสสุปนายการาลึกสกนแล้วข้าพ-
 เจ้าเป็นแต่ตรวจสอบต่อม่ออีกเท่านั้น เมื่อข้าพเจ้าได้สอบ
 สอนมาก ๆ เข้า ก็ยังได้หลักฐานประกอบความสันนิษฐานของ
 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นจึงมีความ
 ยินดีรับเชิญมาพูดในวันนี้

พระพุทธชินราชนี้ ตามตำนานเดิมในหนังสือพงศาวดาร
 เหนือเกล้าว่า “เมื่อก่อน พ.ศ. ๑๕๐๐ มีพระเจ้าแผ่นดินพระ
 องค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ครองเมือง
 เชียงแสน ยกพยุหโยธาลงมาตั้งเมืองสวรรคโลก ภัยพิบัติผู้ครอง
 เมืองสวรรคโลกสู้ไม่ได้จึงยอมเป็นไมตรี และยกราชธิดาถวาย
 เป็นพระมเหสีของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก มีพระราชกุมารด้วย
 กัน ๒ องค์ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกสร้างเมืองพิษณุโลกจะ
 ประทานราชกุมารทั้ง ๒ องค์นั้น และเมื่อสร้างเมืองพิษณุโลก
 ทรงพระราชมหาราชจะหล่อพระพุทธรูป ๓ องค์ จึงให้ประชุมช่าง
 ผู้ชำนาญ ทั้งช่างชาวเชียงแสนและชาวเมืองสวรรคโลก สุนัขทิพย์
 ให้ช่วยกันปั้นหุ่นพระพุทธรูปตามที่เห็นพร้อมกันว่างาม แล้วหล่อ
 พระพุทธรูป ๓ องค์ เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน ๔ ปีจอ พ.ศ. ๑๔๕๕
 สำเร็จแต่ ๒ องค์ คือพระชินสีห์กับพระศรีศาสดา อีกองค์หนึ่ง

คือพระชินราชนั้น หล่อที่แรกทองไม่เดินโดยปกติ หาสำเร็จไม่ได้ ต้องปั้นหุ่นใหม่อีกครั้งหนึ่ง พระอินทร์แปลงเป็นตาปะขาวมาช่วย ได้หล่อเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๑๕๐๐ จึงสำเร็จบริบูรณ์ และในเวลาหล่อได้อาราธนาพระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีอยู่โดยรอบใกล้เคียงนั้น ทั้งฝ่ายคณะคามวาสี และอรัญญวาสีให้มาประชุมกัน สวดพระปริตพุทธมนต์มหามงคล ทำสังกรียาธิฐาน อาราธนาเทพดาให้ช่วยในการนั้น เมื่อได้หล่อพระพุทธรูปใหญ่ทั้ง ๓ พระองค์เสร็จแล้ว เอาเศษทองที่เหลือจากหล่อพระพุทธรูปนั้น หล่อพระพุทธรูปน้อยอีกพระองค์หนึ่ง เรียกว่า พระเหลือ ประดิษฐานไว้ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลกด้วยกันทั้ง ๔ พระองค์” เรื่องสร้างเมืองพิษณุโลก และสร้างพระพุทธรชินราช ตามที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือดังที่อ้างมานี้ มีข้อที่ควรวิจารณ์ทั้ง ๒ ข้อดังจะกล่าวต่อไป

เรื่องสร้างเมืองพิษณุโลก

เรื่องสร้างเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระยาตากษัตริย์นุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้โดยอาศัยโบราณวัตถุสถานและศิลาจารึกเป็นเครื่องประกอบ ว่าเมืองพิษณุโลกนี้พวกขอมสร้าง แต่ในชั้นเดิมจะเรียกชื่อว่าเมืองอะไรหาทราบไม่ ปรากฏหลักฐานแต่ว่าเมืองเดิมอยู่ริมน้ำข้างฝั่งตะวันออก ที่ตรงวัดจุฬามณีได้เมืองเดิวนี้นลงไปทางลำน้าประมาณ ๘ กิโลเมตร เพราะยังมีเทวสถานของ

ขอมซึ่งแก้ไขแปลงเป็นพระปรางค์วัดจุฬามณีปรากฏอยู่เป็นสำคัญ แต่ทว่าสถานนั้น เป็นปรางค์ขนาดย่อมยอดเดียว ส่อให้เห็นว่า เมืองพิษณุโลกเมื่อครั้งขอมเป็นแต่เมืองน้อย ต่อมาถึงสมัยเมื่อ ไทยลงมาเป็นใหญ่ในประเทศไทยปัจจุบันนี้ เห็นจะย้ายเมืองขึ้นไปตั้งตรงที่ตั้งเมืองเดิวนั้น จึงเรียกชื่อในภาษาไทยว่า เมืองสองแคว เพราะตั้งอยู่ระหว่างลำน้ำน่านกับลำน้ำน้อย ซึ่งในสมัยนั้น สายน้ำยังไหลทางด้านหลังเมืองไม่ห่างนัก เมืองสองแควในตอนแรกก็เห็นจะเป็นแต่เมืองน้อย ในจารึกของพระเจ้ารามคำแหง จึงเป็นแต่บอกชื่อไว้ในเหล่าหัวเมืองชั้นของพระนครสุโขทัย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก ไม่กล่าวถึงสิ่งสำคัญอันใดว่ามีในเมือง เหมือนอย่างที่พรรณนาถึงพระมหาธาตุและสิ่งอื่น ๆ เมื่อกล่าวถึงเมืองสัชชนาลัยหรือสวรรคโลกในจารึกนั้น เพราะฉะนั้นเห็นจะมาสร้างเมืองสองแควเป็นเมืองใหญ่เช่นเมืองลูกหลวง ภายหลังรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงลงมา

ก็ตามเรื่องพงสาวดารกรุงสุโขทัยนั้นว่า เมื่อพระเจ้ารามคำแหงสวรรคตแล้ว ราชโอรสทรงพระนามว่า พระยาเลอไทย ได้ครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ในราชวงศ์พระร่วง ในรัชกาลนี้อานาจักรสุโขทัยเสื่อมลง พระเจ้าอู่ทองจึงตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นอิสระเมื่อ พ.ศ. ๑๘๕๓ กรุงศรีอยุธยาตั้งเป็นอิสระได้ ๔ ปี พระเจ้าเลอไทยก็สวรรคต ครั้นนั้นที่ในกรุงสุโขทัยเกิดแตกร้างกัน พระยาเลอไทยราชโอรสซึ่งเป็นพระมหาอุปราชครองเมือง

สัชนาลัยต้องยกกองทัพลงมาชิงราชธานีตั้งแต่ในเวลาราชบิดายัง
 ประชวรอยู่จึงได้ราชสมบัติ ก็เป็นโอกาสให้พระเจ้าอู่ทองขยาย
 ราชอาณาจักรตั้งกรุงสุโขทัยขึ้นไปจนถึงเมืองไชยนาท พระ
 เจ้าลิไทยเห็นจะสู้ไม่ไหว จึงยอมเป็นไมตรี อย่างเป็นเมืองน้อง
 ของกรุงศรีอยุธยา มาจนตลอดรัชกาลพระเจ้าอู่ทอง พระเจ้า
 ลิไทยที่ครองกรุงสุโขทัยเป็นรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์พระร่วง
 องค์นี้ ในศิลาจารึกและหนังสือที่แต่งทางฝ่ายเหนือ คือหนังสือ
 เรื่องตำนานพระสิหิงค์และเรื่องชินกาลมาลีนี้เป็นต้น กล่าวเป็น
 ยุติด้วยกันว่า รอบรู้พระไตรปิฎกและทรงเอื้อเฟื้อต่อพระศาสนา
 ยิ่งนัก ยกย่องพระเกียรติยศเป็นพระมหาธรรมราชา มีวิวัฒนาการ
 ที่เป็นของพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงสร้างและทรงปฏิสังขรณ์
 ปรากฏอยู่เป็นอันมาก ก็เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลกตามที่กล่าว
 ในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเป็นผู้
 สร้าง พระนามตรงกับเกียรติคุณของพระมหาธรรมราชาลิไทย
 ยิ่งนัก เพราะศิลาจารึกและหนังสือโบราณเรื่องอื่น ยกย่องแต่พระ
 มหาธรรมราชาลิไทยพระองค์เดียว ทว่าทรงพระคุณวิเศษรอบรู้
 พระไตรปิฎก ผิดกัน แต่หนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรี
 ธรรมไตรปิฎกนั้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ แต่ก็ห้ามในตำนาน
 เมืองเชียงใหม่หรือหลักฐานอันใดประกอบไม่ หลักฐานที่มัน
 คงบ่งบอกว่าพระมหาธรรมราชาลิไทยนั้นเองเป็นผู้สร้างเมืองพิษณุ
 โลก ถ้าจริงเช่นนั้น เมืองพิษณุโลกเห็นจะสร้างเป็นเมืองใหญ่

เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐ แต่ชื่อที่เรียกว่าเมืองพิษณุโลกนั้น หาปรากฏ
ในศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัยไม่ แม้ในกฎหมายกรุงศรีอยุธยาซึ่ง
ตั้งครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง ปรากฏอยู่ในลักษณะลักพา
บทหนึ่ง ก็เรียกว่าเมืองสองแคว ชาวต่างประเทศยังเรียกว่าเมือง
สองแควมาจนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ มีอุทาหรณ์ใน
หนังสือพงศาวดารพะม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ตั้งให้พระ
มหาธรรมราชาธิบดีเป็นเจ้าฟ้าสองแควดังนี้ จึงสันนิษฐานว่าชื่อ
ที่เรียกว่าเมืองพิษณุโลกนั้น เห็นจะบัญญัติต่อเมื่อเป็นเมืองขึ้น
ของกรุงศรีอยุธยาดังนี้” เพราะฉะนั้นที่ว่าเมืองพิษณุโลกสร้างใน
พ.ศ. ๑๔๕๖ ออกจะเกินไปสักหน่อย ด้วยในระหว่าง พ.ศ. ๑๔๕๐
ถึง ๑๗๐๐ เศษนี้ ขอมและพะม่ายังกำลังผลัดเปลี่ยนอำนาจกัน
ปกครองประเทศนี้อยู่ คือตั้งแต่ ๑๔๕๐ ถึงใกล้ ๑๖๐๐ ขอมมี
อำนาจเต็มที่ตั้งแต่ ๑๖๐๐ ถึง ๑๗๐๐ เศษ พะมามีอำนาจ แต่
พออำนาจพะม่าหย่อนลง ขอมก็กลับเข้ามามีอำนาจอยู่อีกพัก
หนึ่ง จนถึงพวกไทยราชวงศ์พระร่วงทำการแย่งอำนาจของพวก
ขอมที่เมืองสุโขทัยได้ และตั้งเมืองสุโขทัยขึ้นเป็นราชธานี เมื่อ
พ.ศ. ๑๘๐๐ ขอมก็เป็นอันหมดอำนาจในประเทศไทยนี้ ตั้งแต่
นั้นมา ก่อนหน้านั้นคือเมื่อใกล้ พ.ศ. ๑๖๐๐ มีอยู่ครั้งหนึ่งที่พวก
ไทยในสิบสองจุไทยซึ่งมีพระเจ้าพรหมเป็นประมุข มีอำนาจมาก
ยกกองทัพมาขับไล่ขอม ซึ่งดินแดนประเทศไทยตอนเหนือได้
ตลอดมาจนถึงเมืองเซียง และแผ่อำนาจลงมาตลอดท้องที่ ๒

มณฑล คือดินแดนที่เป็นอาณาเขตต์เมืองหลวงพระบางเมือง
เวียงจันทร์ และมณฑลอุดรทางตอนฝ่ายเหนือ นับเป็น
มณฑลหนึ่ง เรียกว่าลานช้าง ดินแดนที่เป็นมณฑลภาคพายัพ
ทุกวันนี้ก็มณฑลหนึ่ง เรียกว่าลานนา (อันเป็นต้นเค้าที่พวก
ไทยได้มาเป็นเจ้าบ้านผ่านเมือง และพากันอพยพมาอยู่ในประเทศ
นี้มากจนเป็นลำดับ) แต่ไม่ปรากฏหลักฐานอะไรว่าพระเจ้าพรหม
ได้รุกรานแดนขอมลงมาจนถึงเมืองพิษณุโลก ที่นำเรื่องพระเจ้า
พรหมมากล่าวด้วยนั้น ก็เพราะข้าพเจ้าเคยได้ฟังความเห็นของผู้
เอาใจใส่ในทางประวัติศาสตร์หลายท่านว่า พระเจ้าศรีธรรมไตร
ปิฎกเชียงแสนนั้นควรจะเป็นพระเจ้าพรหมได้ แต่ข้าพเจ้าไม่เห็น
ด้วย อย่างว่าถึงพิษณุโลกเลย แม้เมืองสุโขทัยพระเจ้าพรหมก็
ยังรุกรานไม่ถึง คือถ้าถึงก็ต้องประจันหน้ากับพวกขอม เพราะ
ขอมได้ตั้งเมืองสุโขทัยเป็นเมืองอุปราชของขอมอยู่ประจำ เป็น
การแน่นอนที่พระเจ้าพรหมลงมาไม่ถึงเมืองพิษณุโลก และเมือง
พิษณุโลกตรงที่ตั้งอยู่ในปัจจุบันนี้ก็คงจะยังไม่เกิด เพราะเมือง
พิษณุโลกครั้งขอมปกครองนั้น มีหลักฐานแน่นอนว่าอยู่ได้ลงไป
ตามลำน้ำอ้อถึง ๘ กิโลเมตร คือตรงวัดจุฬามณีเดี๋ยวนี้ เมือง
พิษณุโลกตรงที่ตั้งอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นเมืองที่พวกไทยราชวงศ์
พระร่วงสร้างขึ้นเป็นเมืองลูกหลวง ในแผ่นดินพระยาธิไทย
พร้อมกับบูรณะเมืองนครชุม คือเมืองกำแพงเพชรทางปากตะวัน
ตก ที่ทราบได้เช่นนั้นก็มีเรื่องปรากฏในพงศาวดารกรุงศรี

อยุธยา แผ่นดินพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ความว่าพอพระบรม
 ราชาธิราชที่ ๑ ได้เสด็จขึ้นครองกรุงศรีอยุธยา ก็ตั้งต้นทำ
 สงครามรุกรานอาณาเขตต์กรุงสุโขทัยอีก เสด็จยกกองทัพหลวง
 ไปตีได้เมืองนครพังกา (คือนครสวรรค์) เป็นที่มั่นแล้ว ยก
 ขึ้นไปตีเมืองชากังราว (คือเมืองกำแพงเพชร) เมืองนั้นมีบ้อม
 ปราบการมั่นคง ตีไม่ได้ จึงย้ายทางไปตีเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ.
 ๑๕๑๘ แต่ตีเมืองพิษณุโลกหาได้ไม่ นี่แสดงให้เห็นว่าเมือง
 พิษณุโลกในสมัย พ.ศ. ๑๕๑๘ ได้ตั้งเป็นเมืองใหญ่มั่นคงแข็งแรง
 แล้ว พระบรมราชาธิราชจึงไม่สามารถจะตีเอาได้ เท่าที่กล่าว
 มาโดยย่อนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลกไม่ได้สร้างใน
 สมัย พ.ศ. ๑๔๘๖ ตามที่ปรากฏในพงสาวดารเหนือ
 เรื่องสร้างพระพุทธรชินราช

เรื่องสร้างพระพุทธรชินราชนั้น เมื่อมีหลักฐานว่าเมืองพิษณุ
 โลกไม่ได้สร้างครั้งสมัย พ.ศ. ๑๔๘๖ พระพุทธรชินราชก็ยังไม่
 ได้สร้างขึ้นในสมัย พ.ศ. ๑๕๐๐ เพราะพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก
 องค์ที่ว่าเป็นผู้สร้างพระพุทธรชินราชนั้น เป็นพระองค์เดียวกันกับ
 องค์ที่สร้างเมืองพิษณุโลก ถ้าเช่นนั้นพระพุทธรชินราชจะสร้างขึ้น
 ในสมัยไหนใครเป็นผู้สร้าง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
 ได้ทรงสันนิษฐานไว้ว่า สร้างในสมัย พ.ศ. ๑๕๐๐ และพระ
 เจ้าลิไทยธรรมราชากรุงสุโขทัยเป็นผู้สร้าง ข้าพเจ้าขอรับรอง

ว่าพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในปลายสมัยกรุงสุโขทัยแน่ หลักฐานที่จะพิสูจน์ความข้อนี้ก็คือลักษณะของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเอง คือ ในสมัย พ.ศ. ๑๕๐๐ พระพุทธรูปที่มีลักษณะ เช่นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นยังไม่ขึ้นทั้งในประเทศนี้และในต่างประเทศที่มีการติดต่อกับประเทศไทย มาขึ้นในประเทศไทยต่อสมัย พ.ศ. ๑๘๐๐เศษ จะชักตัวอย่างมาเสนอท่านเป็นลำดับไป ดังนี้ คือ ๑. พระพุทธรูปของกรีกหรือที่เรียกกันว่าของชาวคันธารราฐ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปแบบแรกที่พึงจะมีพระพุทธรูปขึ้นในโลก ในระหว่าง พ.ศ. ๓๖๕ ถึง ๓๘๓ รุ่นพระยามิลินทร์ กับในระหว่าง พ.ศ. ๖๖๓ ถึง ๗๐๓ รุ่นพระเจ้ากนิษกะทำพระเกตุมาลาเป็นกระหมวดมนั เส้นพระศกเป็นอย่างเส้นผสมมนุษย์สามัญ หรือที่เรียกว่าผสมหัว ปลายนิ้ว พระหัตถ์ทั้ง ๔ ไม่เท่ากัน ทำจีวรเป็นกลีบ ๆ ให้เหมือนของจริงพระนั่งขัดสมาธิเพชรทั้งนั้น (รูปที่ ๑ แผ่นที่ ๑) ๒. พระพุทธรูปของเมืองมธรา (รูปที่ ๒ แผ่นที่ ๑) และเมืองอมราวดี (รูปที่ ๑ แผ่นที่ ๒) อันเป็นแบบอย่างของกรีกและอินเดียประสมกัน ซึ่งทำขึ้นในศตวรรษที่ ๗-๘ แห่งพุทธศักราชเปลี่ยนเส้นพระศกเป็นอย่างขมวดทักษิณาวัตร พระเกตุมาลาเป็นต้อมกลม ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยังทำไม่เสมอกัน พระนั่งขัดสมาธิเพชร ๓. พระพุทธรูปเมืองอนูราชปุระ คือลังการุ่นแรก (รูปที่ ๒ แผ่นที่ ๒) สมัยใกล้เคียงกับเมืองอมราวดี ทำเส้นพระศกเป็นอย่างขมวดเวียนทักษิณาวัตร พระเกตุมาลาเป็นต้อมบั้ง เป็นปลาน้อย ๆ บั้ง

นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ไม่เสมอกัน ที่หุ้มดอง ทำชายจีวรส่วนที่พาด
 บ่ายาว พระนั่ง ขัดสมาธิราบ ๔. พระพุทธรูปอินเดีย ครีวราช
 วงศ์คุปตะ (แผ่นที่ ๓) ระหว่าง พ.ศ. ๙๖๓ จน พ.ศ. ๑๐๒๓
 คือ ศตพรรษาที่ ๕ ถึงศตพรรษาที่ ๑๑ แห่งพุทธศักราช ทำเส้น
 พระศกอย่างขมวดเวียนทักษิณาวัตร พระเกตุมาลาเป็นค่อมบ้าง
 เป็นดอกบัวตูมบ้าง และมักชอบทำหุ้มดอง ชายจีวรส่วนที่พาด
 บ่าสั้น อยู่แถวราวพระถัน แต่นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยังคงทำไม่เสมอ
 กัน พระนั่ง ทำทั้งขัดสมาธิเพชรและสมาธิราบ ๕. พระพุทธรูป
 ในชเวา สมัยศตพรรษาที่ ๑๒-๑๓ แห่งพุทธศักราช ทำเส้น
 พระศกเวียนทักษิณาวัตร พระเมาฬีเป็นค่อมบ้าง บัวตูมบ้าง นิ้ว
 พระหัตถ์ทั้ง ๔ ไม่เสมอกัน ชายจีวรส่วนที่พาดบ่าสั้นอยู่เหนือ
 ราวพระถัน พระนั่ง ขัดสมาธิเพชร (รูปที่ ๒ แผ่นที่ ๔) ๖.
 พระพุทธรูปอินเดียศรีวิชัยวงศ์ปาละ พุทธศตพรรษาที่ ๑๓-๑๔
 เกตุมาลาเป็นค่อม ชายจีวรที่พาดบ่าสั้น อยู่ราวแนวพระถัน นิ้ว
 พระหัตถ์ไม่เท่ากัน พระนั่ง ทำขัดสมาธิเพชร (รูปที่ ๒ แผ่นที่ ๕)
 ๗. ลังกา พุทธศตพรรษาที่ ๑๓ เกตุมาลาเป็นค่อม นิ้วพระหัตถ์
 ไม่เท่ากัน ชายจีวรส่วนที่พาดบ่ายาวจดพระนาภี พระนั่ง ทำขัด
 สมาธิราบ (รูปที่ ๑ แผ่นที่ ๕) ๘. จีนและธิเบต พุทธศตพรรษา
 ที่ ๑๖ เกตุมาลาเป็นค่อม ชายจีวรที่พาดบ่าปลายเป็นหลายแฉก
 นิ้วพระหัตถ์ไม่เท่ากัน พระนั่ง ขัดสมาธิเพชร (แผ่นที่ ๖)
 ๙. พม่า พุทธศตพรรษาที่ ๑๖ เกตุมาลาเป็นค่อม ชายจีวร

ส่วนที่พาดบ่าปลายเป็นหลายแฉก นิ้วพระหัตถ์ไม่เท่ากัน พระนั่ง
 ขัดสมาธิเพ็ชร (รูปที่ ๑ แผ่นที่ ๑) ๑๐. ลังกา พุทธศตวรรษ
 ที่ ๑๔-๑๘ เกตุมาลาเป็นเปลว ชายจีวรส่วนที่พาดบ่ายาวจด
 พระนาภี นิ้วพระหัตถ์เท่ากัน พระนั่ง ทำขัดสมาธิราบอย่างเดี่ยว
 (รูปที่ ๒ แผ่นที่ ๑) นี่เป็นลักษณะของพระพุทธรูปในต่างประเทศ
 ที่นี้จะกล่าวถึงลักษณะของพระพุทธรูปในประเทศไทยก่อน
 สมัยสุโขทัย คือ ๑. ระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐-๑๒๐๐ ซึ่งเรารู้กัน
 ในเวลานี้ว่า สมัยทวารวดี (รูปที่ ๑ แผ่นที่ ๘) ทำตามอย่าง
 พระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะ ลักษณะเกตุมาลาเป็นต่อม
 สั้น ขมวดเส้นพระเกศโตและบ้าน ชายจีวรส่วนที่พาดบ่ามีทั้ง
 อย่างสั้นอยู่เพียงราวพระถัน และยาวเลกลงมาจนจดพระนาภี
 พระนั่ง ชอบทำขัดสมาธิราบ ๒. ระหว่าง พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๓๐๐
 ซึ่งเรียกว่าสมัยศรีวิชัย (รูปที่ ๒ แผ่นที่ ๘) ทำคล้ายพระพุทธรูป
 ในเกาะสุมาตราและเกาะชวา ลักษณะพระเกตุมาลาเป็นต่อม
 สั้นคล้ายสมัยทวารวดี แต่ขมวดเส้นพระศกละเอียดกว่า มัก
 มีอุณาโลมในระหว่างพระโขนง ชายจีวรที่พาดบ่ายาวลงมาใต้พระ
 ถัน พระนั่ง ชอบทำขัดสมาธิเพ็ชร ๓. ระหว่าง พ.ศ. ๑๔๕๐ ถึง
 ๑๘๐๐ สมัยลพบุรี (รูปที่ ๑ แผ่นที่ ๕) เป็นแบบอย่างพระ
 พุทธรูปขอม ลักษณะคงทำเกตุมาลาเป็นต่อมเหมือนกับสมัย
 ทวารวดี แต่เปลี่ยนรูปร่างไปหลายอย่าง คือ เป็นอย่างกันหอย
 บ้าง อย่างฝาชีกรอบบ้าง อย่างมงกุฏเทวรูปบ้าง อย่างเป็นดอก

บัวตูมบ้าง พระนั่ง ทำทงอย่างห่มคลุมและห่มดอง ชายจีวรที่
 พาดบ่ายาวลงไปจนจดพระนาภี ๕. ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๘๐๐
 สมัยเชียงแสนรุ่นแรก (รูปที่ ๑ แผ่นที่ ๑๐) เป็นฝีมือช่างไทย
 ทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดีย ครึ่งราชวงศ์ปาละทุกอย่าง
 คือ ทำพระองค์อวบอ้วน เกตุมาลาเป็นต่อมกลมหรือดอกบัวตูม
 เส้นพระศกใหญ่เป็นต่อมกลมหรือเป็นก้นหอย ขัดสมาธิเพชร
 มารวิชัย พระอุระนูน ชายจีวรที่พาดบ่าสั้นอยู่เหนือราวพระถัน
 นิ้วพระหัตถ์ไม่เท่ากัน ๕. พระพุทธรูปเมืองนครศรีธรรมราช
 (รูปที่ ๒ แผ่นที่ ๑๐) สมัยเดียวกับเชียงแสนรุ่นแรก เป็นฝีมือ
 ช่างไทยปักยี่ได้ ทำตามอย่างพระพุทธรูปอินเดียครึ่งราชวงศ์ปาละ
 คือ เกตุมาลาเป็นต่อมสั้น พระอุระนูน ชายจีวรส่วนที่พาดบ่า
 สั้นอยู่เหนือราวพระถันเป็นหลายแฉก ขัดสมาธิเพชร มารวิชัย
 ลักษณะพระพุทธรูปทั้งในต่างประเทศ และในประเทศไทยเท่าที่
 กล่าวมานี้ ไม่ได้กล่าวโดยพิสดาร กล่าวเฉพาะแต่ลักษณะ
 บางอย่างที่จะนำมาเทียบ กับ ลักษณะ ของ พระพุทธชินราช เท่านั้น
 และขอให้ท่านสังเกตว่า ตั้งแต่มีพระพุทธรูปขึ้นในปลายศตวรรษ
 ที่ ๔ แห่งพุทธศักราช จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ในต่างประเทศ
 ยังไม่มีประเทศไหนสร้างพระพุทธรูปคล้าย ลักษณะ พระพุทธชิน-
 ราชเลย ในประเทศเราตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ จนถึง
 ที่ ๑๔ ก็ยังไม่มีพระพุทธรูปซึ่งมีลักษณะอันคล้ายพระพุทธชินราช
 ทั่วว่าลักษณะอันคล้ายพระพุทธชินราชนั้น ข้าพเจ้าหมายถึงพระ

พุทธรูปที่มีพระเกตุมาลาเป็นเปลวสูง ชายจีวรส่วนที่พาดบ่ายาว
 จดพระนาภี นั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ลักษณะพระพุทธรูป
 อย่างนี้เป็นแบบอย่างพระพุทธรูปของลังกา สมัยศตวรรษที่
 ๑๔-๑๘ หรือที่เรียกกันตามตำนานพระพุทธรูปลาน่าว่าสมัยพระเจ้า
 ปรักมพาหุ^๕ พนพระพุทธรูปลาน่าขึ้นในลังกาทวีป พระพุทธรูปยุค
 นี้เอง เข้ามาเป็นแบบอย่างของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย เพื่อให้
 ท่านเข้าใจเรื่องราวตอนนั้นขึ้น จำเป็นต้องกล่าวถึงพระพุทธร-
 ูปลาน่าลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาสู่ประเทศไทยสักเล็กน้อย เรื่องนี้
 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงไว้ในตำนานพุทธเจดีย์
 เป็นใจความว่า เรื่องพระพุทธรูปลาน่าลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาสู่ประ-
 เทศไทยนั้น เดิม เมื่อ พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าปรักมพาหุได้ครอง
 ราชสมบัติในลังกาทวีป พระเจ้าปรักมพาหุนับเป็นมหาราชองค์
 หนึ่งในพงศาวดารลังกา เพราะมีอำนาจมาก สามารถปราบปราม
 ได้เมืองทมิฬทั้งปวงไว้ในอำนาจ และเป็นพุทธศาสนูปถัมภกทำ
 นองเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอาราธนาให้พระมหากัสสป
 เถระเป็นประธานทำสังคายนาพระธรรมวินัย ซึ่งตำนานทางฝ่ายใต้
 นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๑ แล้วจัดวางระเบียบข้อวัตรปฏิบัติแห่ง
 สงฆ์มาตังสาให้กลับคืนเป็นนิกายอันเดียวกัน เป็นเหตุให้
 พระพุทธรูปลาน่ารุ่งเรืองขึ้นในลังกาทวีป ครั้นกิตติศัพท์นั้นเพื่องฟุ้ง
 มาถึงประเทศพม่า มอญ ไทย ก็มีพระภิกษุในประเทศเหล่านั้นพา
 กันไปสืบสวนยังเมืองลังกา เมื่อไปเห็นวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์

ชาวลังกาตามแบบที่ชำระสะสางใหม่ ก็เกิดความเลื่อมใสใคร่จะศึกษา แล้วนำแบบแผนนั้นมายังบ้านเมืองของตน แต่พระสงฆ์ชาวลังกาจึงถือว่าสมณวงศ์ในนานาประเทศแตกต่างกันมาเสียช้านานแล้ว จึงเกลี้ยให้พระภิกษุซึ่งไปจากต่างประเทศรับอุปสมบทใหม่ แปลงเป็นนิกายลังกาวงศ์อันเดียวกันเสียก่อน พระภิกษุชาวต่างประเทศก็ยอมกระทำตาม วิธีบวชแปลงปรากฏในตำนานพระพุทธศาสนาแต่สมัยนี้เป็นเดิมมา พระภิกษุชาวต่างประเทศอยู่ศึกษาที่พระธรรมวินัยในลังกาทั่วไปจนรอบรู้แล้ว จึงกลับมายังประเทศของตน บางพวกก็พาพระสงฆ์ชาวลังกามาด้วย เมื่อมาถึงบ้านเมืองเดิม ผู้คนเห็นว่าพระสงฆ์ลังกาวงศ์ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ก็พากันเลื่อมใสให้บุตรหลานบวชเรียนในสำนักพระสงฆ์ลังกาวงศ์มากขึ้นโดยลำดับ ทั้งในประเทศพม่ารามัญและประเทศไทยทั้งส่วนกลางและส่วนข้างเหนือ ซึ่งในสมัยนั้นยังแยกกันเป็นประเทศลานนาและลานช้างอยู่ กับทั้งในประเทศกัมพูชา เรื่องตำนานพระสงฆ์นิกายลังกาวงศ์มีเนื้อความดังแสดงมา

ว่าโดยฉะเพาะประเทศไทย ดูเหมือนพระพุทธศาสนาที่ลังกาวงศ์จะแรกมาถึงเมื่อพระพุทธศักราชราว ๑๘๐๐ พวกพระภิกษุไทยซึ่งได้ไปบวชแปลงณเมืองลังกา กลับมาตั้งคณะที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน แล้วชวนพระสงฆ์ชาวลังกาตามมาช่วยกันสร้างพระมหาธาตุที่เมืองนครศรีธรรมราช แปลงรูปเป็นพระสถูป

อย่างลึกลับในสมัยนั้นยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ครั้นเกียรติคุณ
 ของพระสงฆ์ลังกาวงศ์แพร่หลายขึ้นไปถึงกรุงสุโขทัยอันเป็นราช
 ธานีของประเทศไทย ครั้นกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ก็ทรง
 เลื่อมใส โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ลังกาขึ้นไปตั้งณกรุงสุโขทัย
 ลัทธิลังกาวงศ์ จึงรุ่งเรืองในประเทศไทยแต่นั้นมา ความข้อนี้
 ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช เมื่อ
 พ.ศ. ๑๘๐๐ เศษว่า “พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่มหาเถร
 สังฆราชปราชญ์เรียบจบพระไตรปิฎก หักแก้วว่าปูครูในเมืองนี้
 ทุกตนลูกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา” ดังนี้ ตั้งแต่ลัทธิลังกาวงศ์
 มาเจริญขึ้น ลัทธิมหายานซึ่งถือกันมาในประเทศนี้ตั้งแต่สมัย
 ลพบุรีก็เสื่อมทรามแล้วเลยสูญหายไป ในประเทศไทยคงมีแต่
 พระสงฆ์ลัทธิหินยาน แต่ว่าในชั้นแรกต่างกันเป็น ๒ นิกาย คือ
 พระสงฆ์พวกเดิมนิกายหนึ่ง พระสงฆ์พวกที่อุปสมบทตามลัทธิ
 ลังกาวงศ์นิกายหนึ่ง ในประเทศพม่ารามัญและเขมร พระสงฆ์
 ก็เป็น ๒ นิกายเช่นนั้นเหมือนกัน ในที่สุดจึงรวมเข้าเป็นนิกาย
 อันเดียวกัน

เมื่อรวมพระสงฆ์นิกายเดิมกับนิกายลังกาวงศ์เข้าเป็นนิกาย
 อันเดียวกัน ที่เมืองมอญถึงพระเจ้าแผ่นดินต้องบังคับ ดังปรากฏ
 อยู่ในศิลาจารึกกัลยาณีของพระเจ้ารามาชิตีศรีปิฎกธร เมือง
 หงสาวดี แต่ในประเทศไทยเรานี้ รวมกันได้ด้วยปรองดอง เรื่อง
 นี้เก่าเงื่อนปรากฏอยู่หลายแห่ง คือในศิลาจารึกที่เมืองสุโขทัย

กิติ ที่เมืองเชียงใหม่ก็ดี ปรากฏว่าพระสงฆ์ลังกาวงศ์มาอยู่ใน
 วัดอรุณฤๅก เมื่อไปตรวจดูถึงท้องที่ทั้ง ๒ แห่งนั้น ก็เห็นสมจริง
 ด้วยที่เมืองสุโขทัยและเมืองเชียงใหม่ บรรดาวัดใหญ่โตอันเป็น
 เจดีย์สถานสำคัญของบ้านเมือง เช่นวัดมหาธาตุหรือวัดเจดีย์หลวง
 เป็นต้น มักสร้างในเมือง แต่ยังมีวัดอีกชนิดหนึ่งเป็นวัดขนาด
 ย่อม ๆ สร้างเรียงรายกันอยู่ในที่ตำบลหนึ่ง ห่างเมืองออกไป
 ระยะทางประมาณ ๔ กิโลเมตร วัดที่ปรากฏชื่อว่าเป็นวัดสำคัญ
 ของพวกพระสงฆ์ลังกาวงศ์ เช่นวัดสวนมะม่วง อันเป็นที่สถิตย์
 ของพระมหาสามีสังฆราชกรุงสุโขทัยก็ดี วัดป่าแดงอันเป็นที่
 สถิตย์ของพระสังฆราชเมืองเชียงใหม่ก็ดี ล้วนสร้างในตำบลซึ่ง
 กล่าวข้างหลัง คือในที่อรุณฤๅก อันอยู่ห่างจากหมู่บ้านออกไป
 ระยะทางพอพระเดินเข้าไปบิณฑบาตรถึงในเมืองได้ ที่เป็นเช่น
 นั้นพึงเห็นเป็นเค้าว่าพระสงฆ์นิกายเดิมคงอยู่วัดใหญ่ ๆ ในบ้าน
 เมือง ส่วนพระสงฆ์ลังกาวงศ์ไม่ชอบอยู่ในละแวกบ้าน เพราะถือ
 ความมักน้อยสันโดษเป็นสำคัญ จึงไปอยู่ที่อรุณฤๅก คนทั้งหลาย
 ที่เลื่อมใสก็ไปสร้างอารามถวายพระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่ในอรุณฤๅกนั้น
 ครั้นมีกุลบุตรอุปสมบทในนิกายลังกาวงศ์มากขึ้น ก็สร้างวัดเพิ่ม
 เพิ่มขึ้นในที่อรุณฤๅก จึงมีวัดเรียงรายต่อกันไปเป็นหลายวัด อัน
 ที่จริงพระสงฆ์นิกายเดิมกับนิกายลังกาวงศ์ก็ถือลัทธิหินยานด้วยกัน
 แต่เหตุที่ทำให้แตกต่างถึงไม่ร่วมสังฆกรรมกันมีอยู่บางอย่าง ว่า
 แต่ละเพาะข้อสำคัญอันมีเค้าเงื่อน อันยังทราบได้ในเวลานี้ คือ

พระสงฆ์นิกายเดิมเห็นจะสังวัธยายธรรมเป็นภาษาสันสกฤตมาตั้งแต่ครั้งขอมปกครอง แต่พวคนิกายลังกาวงศ์สังวัธยายเป็นภาษามคร ผิดกันในเรื่องอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งพวกลังกาวงศ์รังเกียจสมณวงศ์ในประเทศไทย ทำนองจะเห็นว่าปะปนกับพวกมหายานมาเสียช้านาน ถือว่าเป็นนานาสังวาส ไม่ยอมร่วมสังฆกรรม พระสงฆ์จึงแยกกันเป็น ๒ นิกาย ทั้งที่เมืองสุโขทัยและเมืองเชียงใหม่ เหตุที่จะรวมพระสงฆ์เป็นนิกายเดียวกันนั้น สันนิษฐานว่าคงเกิดแต่พวกผู้ดื่มนิคมบวชเรียนในนิกายลังกาวงศ์มากขึ้นทุกที เมื่อความนิยมนั้นแพร่หลายลงไปถึงพลเมือง ก็พากันบวชเรียนในนิกายลังกาวงศ์มากขึ้น เป็นเหตุให้พระสงฆ์นิกายเดิมน้อยลงโดยลำดับ จนที่สุดต้องรวมกับนิกายลังกาวงศ์ ข้อที่ว่ารวมกันโดยปรองดองนั้น มีที่สังเกตอยู่ ๒ อย่าง คือในวัชรบรรพชาอุปสมบทแบบเก่า ซึ่งยังมีใช้อยู่บ้างตามชนบทจนเวลานี้ ผู้บรรพชาต้องรับพระไตรสรณาคมเป็นภาษามครว่า พุทธํ สรณํ คจฺณามิ ครั้งหนึ่งแล้ว ยังต้องรับพระไตรสรณาคมเป็นภาษาสันสกฤตว่า พุทธมฺ สรณมฺ คจฺณามิ อีกครั้งหนึ่ง ข้อนี้สื่อให้เห็นว่าพวกลังกาวงศ์สังวัธยายพระธรรมเป็นภาษามคร พวคนิกายเดิมสังวัธยายเป็นภาษาสันสกฤต เพื่อจะให้การบรรพชาสมบูรณ์ตามคติทั้ง ๒ นิกาย จึงให้รับพระไตรสรณาคม ๒ อย่าง ยังมีที่สังเกตอีกอย่างหนึ่ง ที่ใบสีมาพระอุโบสถ บรรดาวัดที่สร้างแต่ครั้งกรุงสุโขทัยมา แม้จนกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ถ้าเป็นวัด

หลวงมักทำโบสถ์มา ๒ แผ่นปักซ้อนกัน ถ้าเป็นวัดราษฎร์ทำสีมา
แต่แผ่นเดียว สันนิษฐานว่าเดิมคงปักสีมาแต่แผ่นเดียวเหมือน
กันหมด ครั้นพวกพระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามา รังเกียจสมณวงศ์ใน
ประเทศไทย ดังกล่าวมาแล้ว จึงรังเกียจสีมาที่พระสงฆ์ไทยผูก
ไว้ ไม่ยอมทำสังฆกรรมเช่นให้อุปสมบทในวัดเดิม ข้อนี้น่าจะเป็น
ความลำบากแก่พวกที่เคยอุปสมบทบุตรหลานในวัดสำหรับ
ตระกูล หรือซึ่งเคยให้อยู่วัดใกล้บ้านเรือน อุปการะกันง่ายมา
แต่ก่อน คงอาศัยเหตุเหล่านี้เป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินจึงทรง
อาราธนาพระสงฆ์ลังกาวงศ์ให้ผูกสีมาบรรดาวัดหลวงซ้ำอีกครั้งหนึ่ง
เพื่อให้ทำสังฆกรรมได้ทั้งพระสงฆ์ฝ่ายเดิมและฝ่ายลังกาวงศ์
วัดใดที่ผูกสีมาซ้ำแล้ว จึงให้ปักโบสถ์มาเพิ่มเป็น ๒ ใบเป็นสำคัญ
โบสถ์ที่มีโบสถ์มาเป็น ๒ ใบจึงเป็นวัดหลวงเป็นพื้น ตั้งแต่ลัทธิ
ลังกาวงศ์มารุ่งเรืองในประเทศไทย ไทยก็รับแบบแผนของลังกา
มาประเพณีปฏิบัติในการถือพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าการสร้าง
พุทธเจดีย์ ก็สร้างตามคติลังกา พระธรรมก็ทั้งภาษาสันสกฤต
กลับสาธยายเป็นภาษามคธ เป็นเหตุให้การศึกษามคธเจริญรุ่ง
เรืองในประเทศไทยแต่นั้นมา ข้อนี้น่าจะเห็นได้ในหนังสือไตรภูมิ
พระร่วง ซึ่งพระมหากษัตริย์ไทยพระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงแต่งไว้
ในบานแผ่นก ปรากฏนามคัมภีร์พระไตรปิฎกและนามพระเถระ
กับทั้งราชบัณฑิตที่ได้ทรงปริกษาสอบสวนเป็นอันมาก ส่วนพระ
สงฆ์นั้นตั้งแต่รวมเป็นนิกายอันเดียวกันแล้ว ก็กำหนดต่างกัน

เป็น ๒ พวกโดยสมาทานฐานะต่างกัน ตามแบบอย่างในเมืองลังกา คือพวกที่ สมาทานคณัฏฐะเล่าเรียนภาษามคธเพื่อศึกษาพระพุทธ-
 วจนะในพระไตรปิฎก มักอยู่ในบ้านเมืองอันเป็นสำนักหลักแหล่ง
 ที่เล่าเรียน ได้ชื่อว่า พระสงฆ์คามวาสีพวกหนึ่ง พวกที่สมาทาน
 วิปัสสนาธุระ ชอบบำเพ็ญภาวนาหาความวิมุตติ มักอยู่ในอรัญญิก
 ได้ชื่อว่าพระสงฆ์อรัญญวาสีพวกหนึ่ง (ในลังกาเรียกว่าวนวาสี)
 แต่เป็นนิกายอันเดียวกัน แต่การที่ไทยนับถือลัทธิลังกาวงศ์ครั้ง
 นั้น ไม่ได้ทั้งชนบทรหมเนียมแม้เป็นฝ่ายศาสนาอื่น ซึ่งได้เคย
 ประพฤติมาแต่ก่อนทั้งหมด ด้วยนิสสัยไทยเลือกใช้แต่ที่เห็นว่า
 เป็นประโยชน์ เพราะฉะนั้นประเพณีการบ้านเมืองซึ่งเคยถือคติ
 ตามศาสนาพราหมณ์อันมิได้ขัดข้องแก่พุทธศาสนา ก็ยังคงถือกัน
 ต่อมา แม้ภาษาสันสกฤตก็ยังศึกษาและใช้ปะปนในภาษาไทย มิ
 ได้เลิกถอนไปทีเดียว พุทธเจดีย์บางอย่างก็คิดแบบขึ้นใหม่ ดัง
 เช่นรูปพระเจดีย์สุโขทัยเป็นต้น พระพุทธศาสนาที่ถือกันใน
 ประเทศไทย ควรนับว่าเป็นลัทธิสยามวงศ์ ตั้งแต่กรุงสุโขทัย
 เป็นราชธานีสืบมา จนเมื่อปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี
 ที่ในเมืองลังกาเกิดจลาจลหมดสิ้นสมณวงศ์ ได้มาขอคณะสงฆ์
 ไทย มีพระอุบาลีเป็นประธาน ออกไปให้อุปสมบท กลับตั้ง
 สมณวงศ์ขึ้นในลังกาทวีป ยังเรียกว่านิกายสยามวงศ์หรืออุบาลี
 วงศ์อยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้

ในการที่ประเทศไทยได้มีการติดต่อกับลังกาทวีปในครั้งกรุง

สุโขทัยนั้น ไทยได้รับแบบแผนของลัทธิมาประพจน์ปฏิบัติเป็นอันมากดังกล่าวนั้น ยังมีอีกสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นของสำคัญที่สุดที่จะต้องรู้และลึ้มเลียมได้ คือพระพุทธรูปอันทรงพระนามว่า พระพุทธลีลึงค์ ซึ่งได้มาจากลัทธิทวิปในรัชกาลของพระเจ้ารามคำแหง พระพุทธลีลึงค์ในประเทศไทยเดี๋ยวนนี้มีอยู่ ๓ องค์ คืออยู่ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติองค์หนึ่ง (รูปที่ ๑ แผ่นที่ ๑๑) อยู่ในหอพระลีลึงค์ เมืองนครศรีธรรมราชองค์หนึ่ง และอยู่ที่วัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่อีกองค์หนึ่ง ต่างอ้างว่าเป็นองค์เดิม คือองค์ที่มาจากลัทธิด้วยกันทั้งนั้น แต่ต้องดีไหนดจะเป็นองค์เดิมแน่เป็นของรู้ได้ไม่ยาก เพราะลักษณะต่างกัน (เรื่องพระพุทธลีลึงค์องค์ไหนเป็นองค์เดิมข้าพเจ้าได้เคยเขียนวิจารณ์ไว้แล้วโดยพิศดาร จะไม่กล่าวถึงในที่นี้ เพราะเวลาไม่พอ) พระพุทธลีลึงค์นี้เป็นแบบอย่างของพระพุทธรูปลังการุ่นกลาง คือระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (รูปที่ ๒ แผ่นที่ ๑๑) และพระพุทธลีลึงค์องค์นั้นแหละข้าพเจ้าเชื่อว่า ได้มาเป็นแบบอย่างของพระพุทธรูปไทยสมัยสุโขทัย ด้วยเหตุผลที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ ๑. พระพุทธรูปในประเทศไทยตั้งแต่สมัยทวารวดี คือสมัยพุทธศักราช ๑๐๐๐ จนถึงสมัยเชียงแสน คือพระพุทธรศักราช ๑๖๐๐ ถึง ๑๘๐๐ ยังทำพระเกตุมาลาเป็นต้อมกลมหรือเป็นดอกบัวตูม (คือชนิดเกตุมาลาสั้น) ทั้งนั้น นิ้วพระหัตถ์ไม่เสมอกัน ชายจีวรส่วนที่พาดบ่า

สั้นอยู่เหนือแนวพระถันเป็นส่วนมาก ที่ทำยาวลงมาถึงพระนาภีมีบ้าง บางสมัย ก็มีชายตัดตรง ไม่เป็นแฉก หรือเป็นเขี้ยวตะขาบอย่างสมัยสุโขทัยเลย ๒. พระพุทธรูปที่มีลักษณะคล้ายพระพุทธรชินราช เป็นพระพุทธรูปลังกา สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ถึง ๑๘ เช่นพระพุทธรูปสี่หังคะและองค์อื่น ๆ ๓. แม้เทวรูปสุโขทัยก็ทำตามอย่างเทวรูปลังกา (ซึ่งท่านจะเห็นในเวลาฉายรูป) ๔. ชายผ้าแฉกชนิดเขี้ยวตะขาบนี้ เป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธรูปในประเทศไทยสมัยสุโขทัยเท่านั้น สมัยอื่นไม่มีทำเลย

ลักษณะพระพุทธรูปลังกา สมัยศตวรรษที่ ๑๔ ถึง ๑๘ ว่าจะเพาะพระนั่ง ขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ พระองค์ไม่อวบอ้วน ชายจีวรที่พาดบ่ายาวจดพระนาภี ปลายเป็น ๒ แฉก เกตุมาลาเป็นเปลวสูง นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ เท่ากัน ลักษณะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยเหมือนกับพระพุทธรูปลังกาทุกอย่าง นอกจากพระหัตถ์ทำเป็นปางมารวิชัยเท่านั้น ข้อนี้ก็เพราะชนชาติไทยถือว่าปางมารวิชัยเป็นปางสำคัญที่สุดในพุทธประวัติ พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนซึ่งเป็นพระพุทธรูปฝีมือช่างไทยยุคเก่าแก่ที่สุด ไม่มีทำปางสมาธิเลย แม้ชาวอินเดียก็ถือปางมารวิชัยเป็นปางสำคัญที่สุด จะเห็นได้ในรูปพระ ๘ ปางของอินเดียซึ่งทำเป็นเครื่องหมายพระบริโลกเจติย์ คือ สัณเฑาะณีสถาน ๔ แห่ง และปาฏิหาริย์อีก ๔ แห่ง ได้แก่ปางประสูติ ปางตรัสรู้ ปางแสดงปฐมเทศนา ปางนิพพาน ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางทำยมกปาฏิ-

หาริชย์ ปางทรมานช้าง ปางทรมานลิง เขาเอาปางมารวิชัย คือ ปางตรัสรู้ไว้ตรงกลาง ทำพระปางนี้เป็นขนาดใหญ่ ปางนอกนั้น อีก ๑ ปางทำล้อมรอบเหมือนเป็นบวร พระพุทธรูปแบบนี้ได้ มาถึงประเทศไทยครั้งสมัยเชียงแสน ชาวไทยคงจะเห็นชอบด้วย กับความเห็นของชาวอินเดียที่นับถือปางมารวิชัยเป็นปางสำคัญที่สุด ในพุทธประวัติ เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นแรก อันเป็นฝีมือช่างไทยทางส่วนข้างเหนือและพระพุทธรูปเมืองนคร-ศรีธรรมราชอันเป็นฝีมือช่างไทยในส่วนข้างใต้ จึงทำแต่ปางมาร-วิชัยปางเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุที่ถือปางมารวิชัยเป็นปางสำคัญสืบ เนื่องมาจนเป็นประเพณีตั้งแต่สมัยเชียงแสน เพราะฉะนั้นเมื่อ รับผิดชอบการสร้างพระพุทธรูปตามแบบอย่างของลังกา ไทยจึง เปลี่ยนปางสมาธิเป็นปางมารวิชัย ซึ่งเป็นความนิยมของชนชาว ไทย เช่นเดียวกับชาวลังกาซึ่งนิยมทำแต่สมาธิราบอย่างเดียว ไม่ มีสมาธิเพชรเหมือนของประเทศอื่น ๆ เลย เมื่อหลักฐานและ เหตุผลมีอยู่ดังกล่าวนานี้ ข้าพเจ้าจึงยืนยันว่าพระพุทธรูปชินราชเป็น พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย แต่จะเป็นของสร้างในรัชกาลไหนแน่ ก็ได้แต่สันนิษฐาน ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง ๑ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสันนิษฐานไว้แล้วว่าเป็นของสร้างในสมัย พ.ศ. ๑๙๐๐ และ พระมหาธรรมราชาลิไทยเป็นผู้สร้าง ก็เพราะว่าเมืองพิษณุโลก ก่อนหน้านั้นเป็นแต่เพียงเมืองเล็ก ๆ และเป็นเมืองขึ้นของกรุง สุโขทัย มาสร้างเป็นเมืองลูกหลวงและเป็นเมืองใหญ่ขึ้นในสมัย

พระยาโลไทย และในสมัยนี้เองที่อาจได้สร้างพระพุทธรูปชินราชขึ้น เพราะว่าเป็นพระเกียรติคุณของพระยาโลไทย เช่นรอบรู้พระไตรปิฎกและทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ควรที่จะเป็นพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกตามที่กล่าวในพงศาวดารเหนือได้ทุกอย่าง ทั้งเมื่อก่อนได้เสวยราชย์พระยาโลไทยก็ต้องยกกองทัพมาปราบปรามจลาจลในกรุงสุโขทัย เหตุการณ์คล้ายกับพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกยกทัพมาตีเมืองสวรรคโลก เป็นแต่ในพงศาวดารเหนือสำคัญเมืองผิดไปเท่านั้น ว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน แต่ไม่ปรากฏในพงศาวดารเชียงแสนว่ามีพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเกียรติคุณและมีพระนามเช่นนั้นเลย เพราะฉะนั้น สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงสันนิษฐานว่าพระยาโลไทยก็คือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกนั่นเอง ซึ่งเป็นผู้สร้างพระพุทธรูปชินราช เมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐ สำหรับข้าพเจ้าขอยืนยันแต่เพียงว่าพระพุทธรูปชินราชเป็นของสร้างในปลายสมัยสุโขทัยแน่นอน ก็เพราะลักษณะของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยทำต่างกันเป็น ๓ ยุค ตามความสังเกตของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ คือยุคแรกมักทำวงพระพักตร์กลมตามแบบพระพุทธรูปลังกา เช่นพระอัฐฐารสในวิหารวัดสะเกษบัดนี้ ซึ่งเชิญลงมาจากวัดวิหารทอง จังหวัดพิษณุโลกเป็นต้น ยุคกลางเมื่อฝีมือช่างเชี่ยวชาญขึ้น คิดแบบขึ้นใหม่ทำวงพระพักตร์ยาว พระหนุเสียม เช่นพระร่วงที่พระปฐมเจดีย์ และพระสุรภีพุทธพิมพ์ในพระอุโบสถวัดปริ-

นายก พระพุทธรูปตามแบบยุคที่ ๒ นี้ (รูปที่ ๑ แผ่นที่ ๑๒) ทำกันมากกว่ายุคแรก ยุคที่ ๓ คือยุคหลัง เห็นจะเป็นในรัชกาล พระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งในตำนานกล่าวว่าเอาเป็นพระพุทธรูปบำรุงกิจในพระพุทธศาสนายิ่งกว่ารัชกาลก่อน ๆ ให้เสาะหาช่างที่มีฝีมือดีทั้งในฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้มาประชุมปรึกษากัน ทรงสอบสวนหาหลักฐานพุทธลักษณะในคัมภีร์มหาปุริสลักษณะประกอบคิดสร้างพระพุทธรูปเพื่อจะให้วิเศษที่สุดที่จะทำได้ จึงเกิดพระพุทธรูปแบบสุโขทัยขึ้นอีกแบบหนึ่ง เช่นพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินสีห์ (รูปที่ ๒ แผ่นที่ ๑๒) ทำวงพระพักตร์รูปไข่หรือทำนองผลมะตูม คล้ายแบบอินเดียเดิมแต่งามยิ่งนัก และแก้ไขพุทธลักษณะแห่งอื่นไปตามตำรา เช่นทำปลายนิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกันทั้ง ๔ นิ้ว เป็นต้น พระพุทธรูปชินราชเป็นพระพุทธรูปยุคที่ ๓ ของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ซึ่งตรงกับในพงศาวดารเห็นว่าในเวลาที่เหลือได้มีการประชุมช่าง ทั้งช่างเชียงแสนและช่างกรุงสุโขทัยปรึกษากัน จึงสามารถทำพระพุทธรูปได้งดงามถึงเพียงนี้ อนึ่งในเวลาที่จะเหลือว่าได้อาราธนาพระสงฆ์ทั้งคณะคามวาสีและอรัญญวาสีให้มาประชุมช่วยกัน สวดพุทธมนตร์ ข้อนี้ก็เป็นหลักฐานว่าพระพุทธรูปชินราชหล่อครั้งสุโขทัย ด้วยคณะสงฆ์ในประเทศไทยก่อนลัทธิลังกาวงศ์เข้ามา ยังไม่ได้จัดพระสงฆ์เป็น ๒ คณะเช่นนั้น มีปรากฏครั้งสมัยลพบุรียังเรียกว่าสาวกยานและมหายาน คือสงฆ์ยังแยกกันเป็น ๒ นิกายอยู่ ไม่ได้รวมเป็นนิกาย

เดียวกัน พระสงฆ์พึงมารวมเป็นนิกายเดียวกันในสมัยสุโขทัย และจัดเป็น ๒ คณะ โดยสมาทานฐานะต่างกัน คือ ความวาสีคณะหนึ่ง และอรัญญวาสีคณะหนึ่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงขอยืนยันว่า พระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปปลายสมัยสุโขทัย

ลักษณะของพระพุทธชินราชคือ นั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ชายจีวรส่วนที่พาดบ่ายาวจดพระนาภีและทำเป็น ๒ แฉก ชะนิตเขี้ยวตะขาบ นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ เสมอกัน พระเกตุมาลาเป็นเปลวสูง ไม่มีไรพระศก วงพระพักตร์เป็นรูปไข่ มีอุณาโลมในระหว่างพระโขนง ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยยุคหลัง ซึ่งต่อมาได้เป็นแบบอย่างของพระสมันต์ เชียงแสนชั้นหลังด้วย ต่างกันแต่พระเชียงแสนชั้นหลังวงพระพักตร์ยังคงเป็นเค้าเชียงแสนรุ่นแรกอยู่บ้าง และบัวรองฐานเป็นบัวเชียงแสน ซึ่งต่างกับบัวสุโขทัย คือบัวสุโขทัยเป็นบัวแบบลังกา บัวเชียงแสนเป็นแบบอินเดีย ถ้าฐานไม่มีบัว ฐานเชียงแสนมักทำหน้ากระดานโอนน้อย ๆ ออกมาข้างนอก ส่วนฐานสุโขทัยทำหน้ากระดานโอนเข้าไปข้างใน พระพุทธรูปสำคัญของกรุงสุโขทัยก่อนพระพุทธชินราช ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับพระพุทธชินราชก็มีอยู่แล้วหลายองค์เช่น พระศรีศากยมุนี ในวิหารวัดสุทัศน์ ซึ่งเชื่อกันมาจากวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย เมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์นี้ ความจริงพระพุทธรูปองค์นี้งามไม่แพ้พระพุทธชินราชเลย แต่ที่ประดิษฐานอยู่เดี๋ยวนี้ ไม่เหมาะสม

313

๑๙๔. ๑/๒๑๘

๒๑/๒๑

๒๕

เหมือนกับวิหารวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย ซึ่งเป็นวิหาร ๕ ห้อง
ฐานพระอยู่ในระดับตาของคนเช่นเดียวกับพระพุทธรชินราช เมือง
พิษณุโลกเดิวนั้น เพราะฉะนั้นพระศรีศากยมุนีเมื่ออยู่ที่เดิม คง
งามเช่นเดียวกับพระพุทธรชินราช วิหารวัดสุทัศน์สี่สนและตั้งพระ
ไว้สูง ต้องแหงนหน้าคอตั้งบ่าดูจึงจะเห็น ทำให้ความงามเสียไป
เรื่องความฉลาดในการตั้งพระพุทธรูปให้แลดูสวยงาม คนไทยครั้ง
สุโขทัยเขาฉลาดกว่าคนไทยชั้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นอันมาก
ที่ทราบว่าพระศรีศากยมุนีเป็นของมีอยู่ก่อนพระพุทธรชินราชนั้น ก็
ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงตอนหนึ่งว่า ในกลาง
เมืองสุโขทัยนี้มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัญญาสร มีพระพุทธรูป
มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันงาม มีพิหารอันใหญ่
มีพิหารอันงาม มีปูศรี มีเถร มีมหาเถร ดังนี้ ตอนนั้นทรงเล่า
ถึงวัดมหาธาตุ พระพุทธรูปทอง คือพระศรีศากยมุนี พระพุทธรูป
ขนาดใหญ่ขนาดเล็ก วิหารขนาดใหญ่ขนาดเล็ก และพระอัญญาสร
มีอยู่เป็นอันมากในวัดมหาธาตุตามที่ปรากฏในศิลาจารึกนั้น พระ
ศรีศากยมุนีนั้นลักษณะเป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยยุคที่ ๓ เหมือน
กับพระชินราช คือวงพระพักตร์ ชายจีวร และนิ้วพระหัตถ์ กับทั้ง
เกตุมาลา เช่นเดียวกับพระชินราชไม่ผิดเพี้ยน เพราะฉะนั้นพระ
พุทธรูปสมัยสุโขทัยยุคที่ ๓ อาจเริ่มทำขึ้นตั้งแต่รัชกาลพระเจ้า
รามคำแหงเป็นต้นมาก็เป็นได้ พระสุรภีพุทธพิมพ์ก็เป็นของมี
อยู่ก่อนพระชินราช เป็นพระพุทธรูปยุคกลาง คืออย่างวงพระ

พัทธริยาบ พระหนุเสียม และปลายนิ้วพระหัตถ์ถึง ๔ ไม่เสมอ
กันเป็นต้น พระพุทธรชินราชไม่ใช่แต่สวยงามแต่เพียงลักษณะ
ของพระองค์เท่านั้น นายช่างผู้ออกแบบที่ประดิษฐานเป็นผู้ฉลาด
ด้วย จึงทำให้สวยงามเหลือที่จะพรรณนาได้ คือเขาดึงพระพุท-
ธรูปให้หน้าตักอยู่ในระดับสายตา ทำวิหารยาวเสมือนหนึ่งเป็น
กลองสองที่จะเลื่อนระยะให้ได้ตรงที่สุด เราจึงเห็นงาม
ข้าพเจ้ากล่าวได้ว่าถ้าเชิญพระพุทธรชินราชไปประดิษฐานในวิหาร
สั้น ๆ หรือในที่สูงซึ่งจะต้องแหงนหน้าคอดังบ้านมองแล้ว พระ
พุทธรชินราชจะไม่งามเท่าที่ประดิษฐานอยู่ในเวลานี้เลย แม้แต่
ในวิหารของท่านเอง ถ้าเรายืนในที่ไกลไกลต่างกัน เราก็จะเห็น
พระชินราชอยู่ในลักษณะต่างกัน ข้าพเจ้าเคยถ่ายรูปพระฉายา
ลักษณะพระพุทธรชินราชหลายคราว โดยตั้งกล้องไกลบ้างใกล้บ้าง
ได้พระฉายาลักษณะไม่เหมือนกันสักคราว แต่ระยะที่สวยงามที่สุดนั้น
กล่าวให้แน่นอนตายตัวลงไปไม่ได้ คือเกี่ยวแก่สายตาของบุคคล
นั้น ๆ บางที่อยู่ระยะเดียวกันเห็นงามเท่ากัน บางที่เห็นงามไม่
เท่ากัน ต่างเลือกยืนหรือนั่งในระยะที่เหมาะสมแก่สายตาของตน ๆ
จึงจะเห็นงาม ความงามของพระพุทธรชินราช เป็นความงามที่
สามารถหน่วงเหนี่ยวใจมนุษย์แม้ไม่เคยนับถือพระพุทธศาสนาเลย
ก็ให้เพลิดเพลินในการชมลักษณะของพระองค์ได้ตั้งหลายชั่วโมง
เรื่องนี้ได้ประจักษ์แก่ตัวข้าพเจ้าเอง คือข้าพเจ้าเคยไปราชการที่
จังหวัดพิษณุโลกกับฝรั่งหลายคราว เขาเคยกล่าวแก่ข้าพเจ้าว่า

พระพุทธรูปองค์นี้สวยเหลือเกิน เขาอาจนั่งอยู่ในวิหารนี้ได้โดยไม่เบียดงี้ ๒-๓ ชั่วโมง บางคนถึงกับกล่าวว่าเขารู้สึกอีกาคนไทยมากที่มีพระพุทธรูปงามเช่นนี้ ฯลฯ ถ้าท่านเป็นคนไทย นับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ความงามของพระพุทธรชินราชจะปรากฏแก่ท่านในขณะที่ท่านนั่งอยู่ในวิหาร ถึงทำให้น้ำตาไหลออกมาได้โดยไม่รู้สึกตัว สำหรับตัวข้าพเจ้าเองซึ่งเป็นพุทธศาสนิกคนหนึ่ง และเลื่อมใสในพระพุทธรชินราชเป็นอย่างยิ่ง ในเวลาที่ข้าพเจ้าไปนมัสการพระพุทธรชินราช และนั่งชมพระลักษณะอยู่ในวิหาร เคยมีความสุขชอบกลขณะหนึ่งเห็นจะอย่างที่ท่านเรียกว่า สุขเกิดแต่ปีติ คือให้นึกไปว่าเหมือนได้นั่งเฝ้าอยู่ณะเพาะพระพักตร์พระพุทธรเจ้า สัมกับคำที่พระโบราณจารย์ได้กล่าวไว้ว่า ใครที่ได้เห็นพระพุทธรเจ้า แม้แต่ยังมีได้ฟังพระธรรมเทศนาเลย ก็มีความสุขสบายใจในทันทีที่ได้เห็น ในเรื่องความงามของพระพุทธรชินราชนี้ ข้าพเจ้าอาจจะเล่าให้ท่านฟังได้อีกมากทีเดียว แต่เพื่อไม่ให้ท่านเสียเวลามากไป ข้าพเจ้าขออ้างคำพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงสรรเสริญพระพุทธรชินราชไว้ดังนี้ ก็แหละพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสี่หี พระศรีศาสดา ๓ องค์นี้เป็นพระพุทธรูปปฏิมากรดีล้ำเลิศ ประกอบด้วยพุทธลักษณะอันประเสริฐ มีสิริอันเทพดาหากอภิบาลรักษา ย่อมเป็นที่สักการบูชา นับถือมาแต่โบราณ แม้พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ที่ได้มีพระเดชานุภาพมโหฬารปรากฏมาในแผ่นดิน ก็ทรงนับถือ

ทำสักการะบูชาหลายพระองค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า ทรงสรรเสริญไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า “ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธรูปมานักแล้ว ไม่ได้เคยรู้สึกว่าคุณปลื้มใจจำเริญตาเท่าพระพุทธรูปมาเลย ที่ตั้งอยู่นั้นก็เหมาะนักหนา วิหารพอเหมาะกับพระ มีที่ดูได้ถนัด และองค์พระก็ตั้งต่ำพอดูได้ตลอดองค์ ไม่ต้องเข้าไปดูจนจ่อเกินไป และไม่ต้องแหงนคอตั้งบ่าแลดูแต่พระนาสิกพระยังพิศไปยิ่งรู้สึกยินดีว่า ไม่เชยลงมาเสียจากที่นั้น ถ้าพระพุทธรูปชินราชยังคงอยู่ที่พิษณุโลกตราบใด เมืองพิษณุโลกจะเป็นเมืองที่ควรไปเที่ยวอยู่ตราบนั่น ถึงเมืองพิษณุโลกจะไม่มีชิ้นอะไรเหลืออยู่อีกเลย ขอให้แม้แต่พระพุทธรูปชินราชเหลืออยู่แล้ว ยังคงจะอวดได้อยู่เสมอว่ามีของควรดูควรชมอย่างยิ่งอย่างหนึ่งในเมืองเหนือ หรือจะว่าในเมืองไทยทั้งหมดก็ได้” ดังนี้ เพราะเหตุที่พระพุทธรูปชินราชเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรรมมีลักษณะงามยิ่งนักเช่นนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดเบญจมบพิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงพระราชดำริหาพระพุทธรูปที่จะตั้งเป็นพระประธานในพระอุโบสถ ทรงเห็นว่าพระพุทธรูปชินราชมีลักษณะงามสมควรเป็นพระประธานได้ แต่ครั้งนั้นจะโปรดให้เชิญลงมาก็ทรงเห็นว่าราษฎรชาวมณฑลฝ่ายเหนือที่เคยสักการะบูชาจะพากันโทมนัส จึงโปรดให้ช่างจำลองถ่ายแบบพระพุทธรูปชินราชใหม่ ได้เสด็จขึ้นไปสมโภชพระพุทธรูปชินราชและทรงเท

ทองพระปฏิมากรองค์ใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ เสร็จแล้วโปรดให้
เชิญลงมาตบแต่งที่โรงหล่อ สำเร็จเรียบร้อยแล้วโปรดให้แห่
มาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ เมื่อวันที่ ๑๓
ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงถวายสายสะพายเครื่องราชอิสริยา-
ภรณ์นพรัตน์ราชวรภรณ์เป็นพุทธบูชา ทรงพระหัตถ์พุทธชินราช
ปิดทองแล้ว มีการสมโภช ๓ วัน

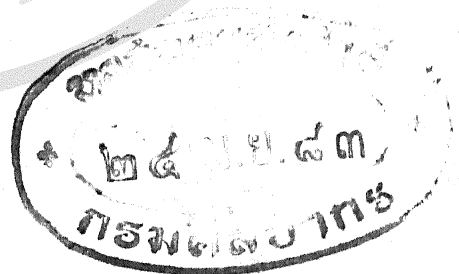
พระพุทธชินราชนอกจากเป็นพระปฏิมากรที่มีลักษณะงดงาม
อย่างยอดเยี่ยมแล้ว ยังเป็นพระพุทธรูปที่ทรงมีพระปาฏิหาริย์
เป็นอศรรย์อีกมากมายหลายอย่าง ซึ่งท่านผู้ใหญ่ ๆ ได้เคยเล่า
สืบทอดกันมา ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ก็มี เช่นเมื่อคราวเมือง
พิษณุโลกถูกเผาในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี ตอนนั้น ๆ ไฟไหม้
หมด แต่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุซึ่งเป็นสถิตยของพระพุทธ-
ชินราชหาได้ไหม้ไม่ ดังนี้ เป็นต้น ก่อนที่จะจบข้าพเจ้าใคร่จะ
ขอเตือนใจท่านทั้งหลายให้ระลึกถึงคุณงามความดีของกษัตริย์ราช-
วงศ์พระร่วง ซึ่งได้ประทานมฤตกอนมีค่าหาประมาณมิได้แก่
ประชาชนชาติไทยไว้หลายอย่าง ตั้งแต่ต้นแต่ศิลาจารึกซึ่งทำให้เรา
รู้เรื่องประวัติศาสตร์ของกรุงสุโขทัย และความเป็นไปของชนชาติ
ไทยในเวลานั้นได้ถ้วน กับทั้งพระพุทธชินราชซึ่งเป็นพระพุท-
ธรูปสำคัญที่สุดของชาติไทยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงในวันนี้ และใน
ที่สุดขอให้อนุภาพของพระพุทธชินราชผู้ศักดิ์สิทธิ์ จงดลบรรดาล
ให้ท่านทั้งหลายมีความสุขความเจริญทั่วกันเทอญ.

แผ่นที่ ๑

๑. พระพุทธรูปปางปรารถนารักขา ๕
มือข้างโยนกสมัยศตวรรษที่ ๖-๗ แห่งพุทธ-
ศักราช ได้มาจากอินเดีย ห้างบอมเบเบอ-
ร์มา ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว เดียวกันอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ

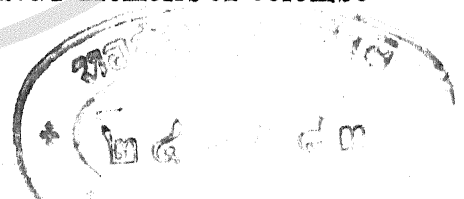
๒. พระพุทธรูปปางปรารถนารักขา เมือง
มธุรา สมัยศตวรรษที่ ๖ แห่งพุทธศักราช
เดียน้อยที่สุดในพิพิธภัณฑสถานเมืองมธุรา จาก
หนังสือ Early Indian Sculpture Vol. II

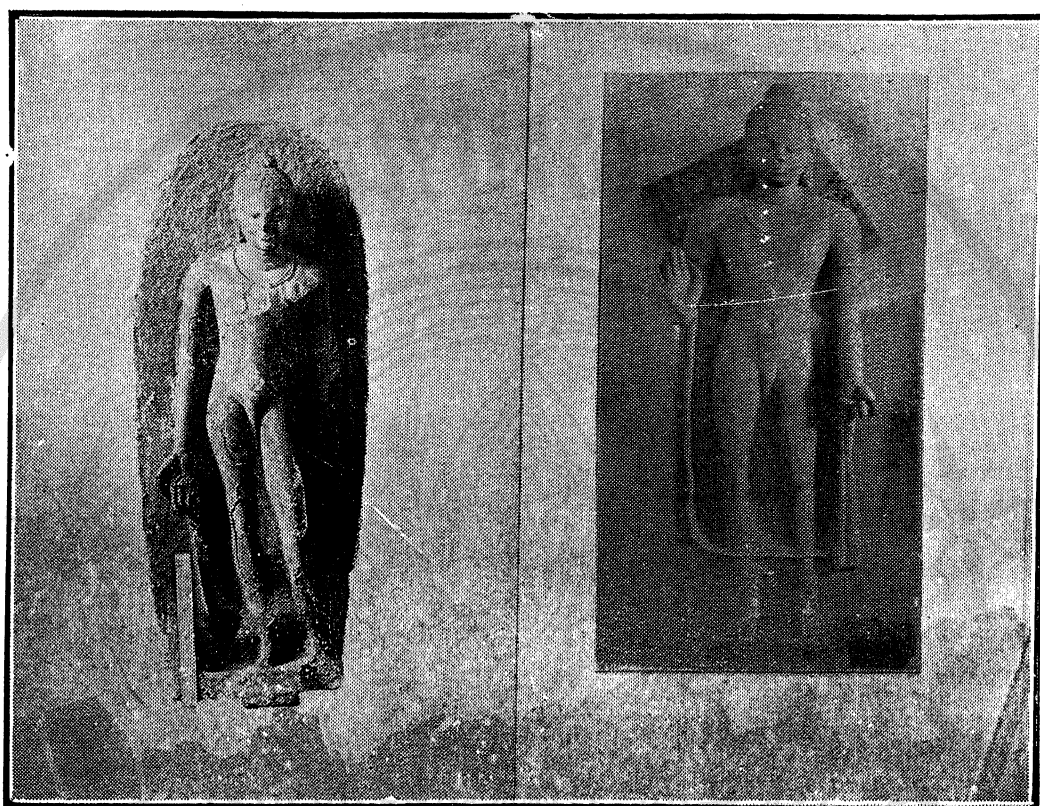

แผ่นที่ ๒

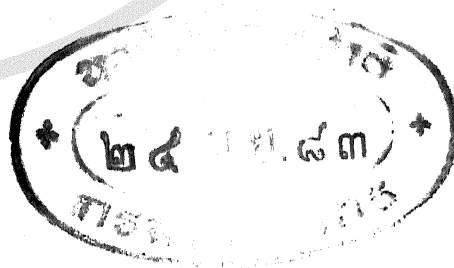
<p>๑. พระพุทธรูปปางโปรดสัตว์ เมือง
อมรวัด สมัยศตวรรษที่ ๑-๑ แห่งพุทธ-
ศักราช ขุดได้ที่ตำบลพังกา อำเภอนครนายก
จังหวัดกาญจนบุรี เดิมนอนอยู่ในพิพิธภัณฑ-
สถานแห่งชาติ</p> | <p>๒. พระพุทธรูปปางสมาธิ เมืองอนนทรา-
ปุระ สมัยศตวรรษที่ ๑-๑๑ แห่งพุทธ-
ศักราช เดิมนอนอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองโก-
ลัมโบ จากหนังสือ Memoirs of Colombo
Museum</p> |
|--|--|

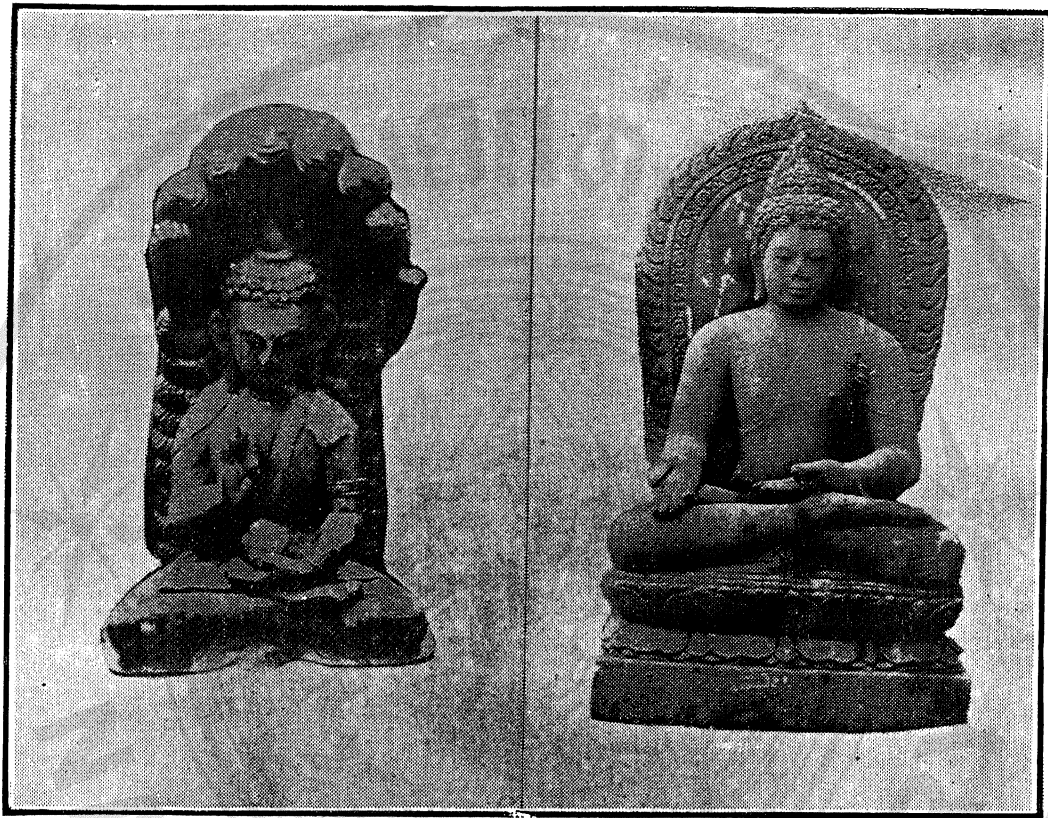

แผ่นที่ ๓

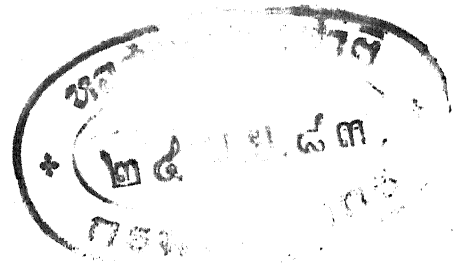
๑. พระพุทธรูปปางประทานพร ฝีมือช่างอินเดีย ครองราชวงศ์คุปตะ สืบค้นได้จาก ศตวรรษที่ ๘-๑๑ แห่งพุทธศักราช สืบได้จาก กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้มาจาก เมืองพาราณสี เดิมอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
๒. พระพุทธรูปปางประทานอภัย ฝีมือช่างอินเดีย ครองราชวงศ์คุปตะ เดิมอยู่ในที่เมืองถ้ำนารก อินเดีย จาก Sarnath Album

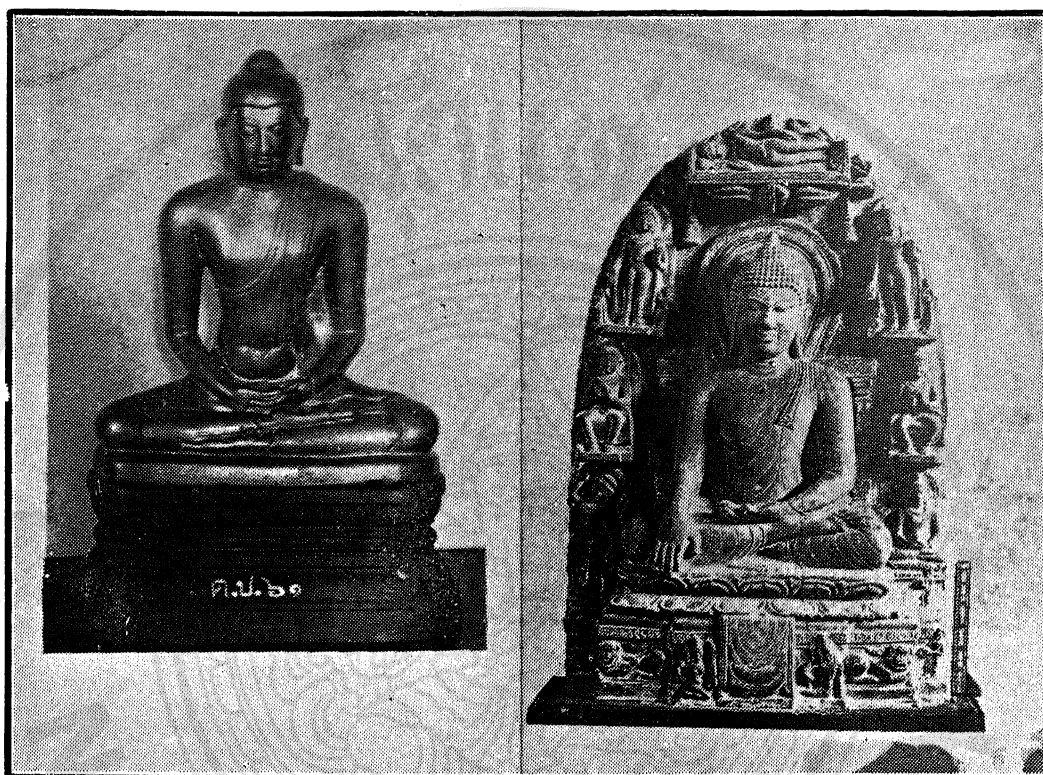

แผ่นที่ ๔

<p>๑. พระพุทธรูปปาง ประทาน อภัย
เมืองเนปาล ดมัยศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ แห่ง
พุทธศักราช อยู่ถ้เมืองเนปาล จากหนังสือ
Indian Buddhist Iconography</p> | <p>๒. พระพุทธรูปปางประทานพร ฝ่มือ
ข้างขวา ดมัยศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ แห่ง
พุทธศักราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้มาจากประเทศชวา
เดียนอยู่ถ้ววัดพระศรีรัตนศาสดาราม</p> |
|--|---|

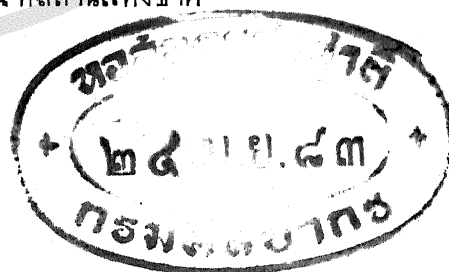

แผ่นที่ ๕

๓. พระพุทธรูปปางสมาธิ ฝีมือช่างตังกา สมัยศตวรรษที่ ๓๓ แห่งพุทธศักราช กรมศิลปากรซื้อจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอสมุดเจ้าพระยาพืชมไหศวรรย์ เดิมตั้งอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

๔. พระพุทธรูปปางสมาธิ ฝีมือช่างอินเดีย ครองราชวงศ์ปาละ สมัยศตวรรษที่ ๓๓-๓๔ แห่งพุทธศักราช ได้มาจากอินเดีย เมื่อในรัชกาลที่ ๕ เดิมตั้งอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

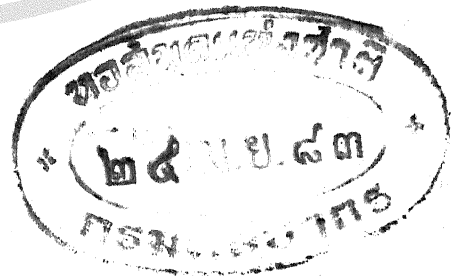

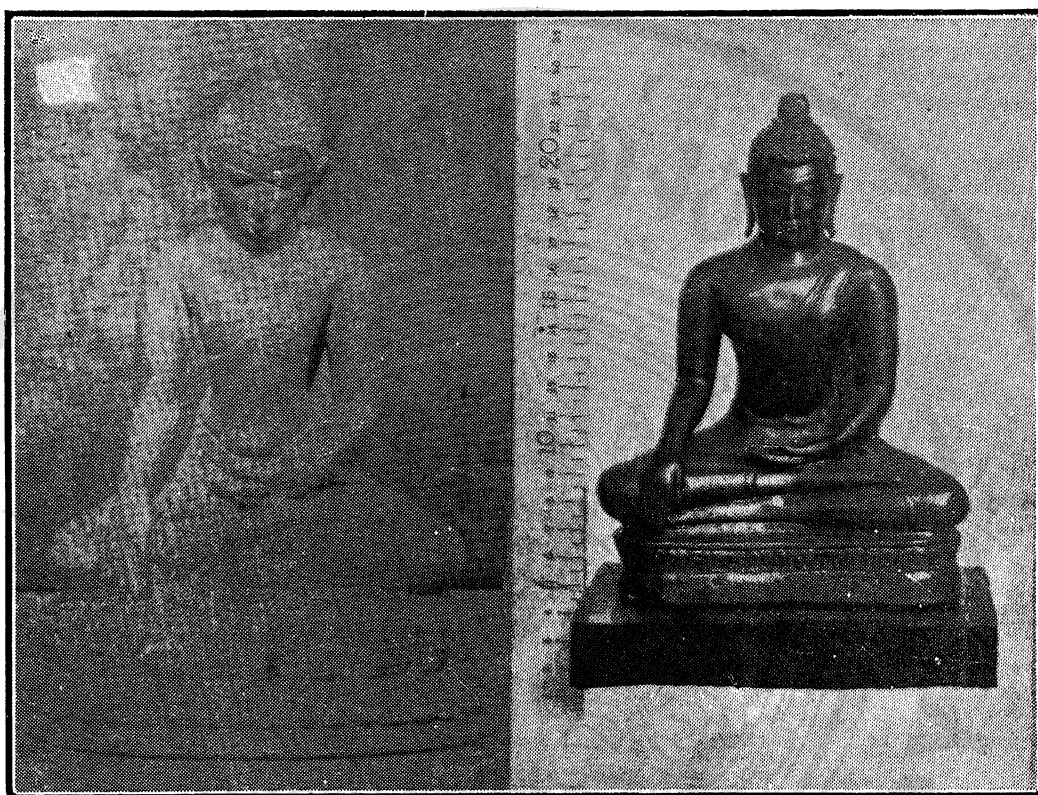

แผ่นที่ ๖

๑. พระพุทธรูปปางมารวิชัย ฝีมือช่างจีน สมัยศตวรรษที่ ๑๖ แห่งพุทธศักราช เป็นของอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเดิม ได้มาจากไหนไม่ปรากฏ เดี่ยวนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

๒. พระพุทธรูปปางราลี ปางมารวิชัย ฝีมือช่างทิเบต สมัยศตวรรษที่ ๑๖ แห่งพุทธศักราช เป็นของอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเดิม ได้มาจากไหนไม่ปรากฏ เดี่ยวนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

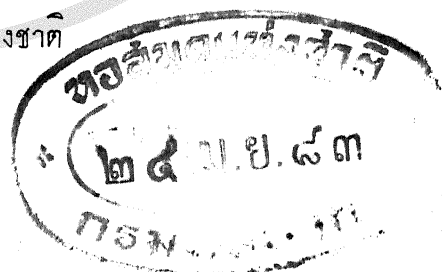

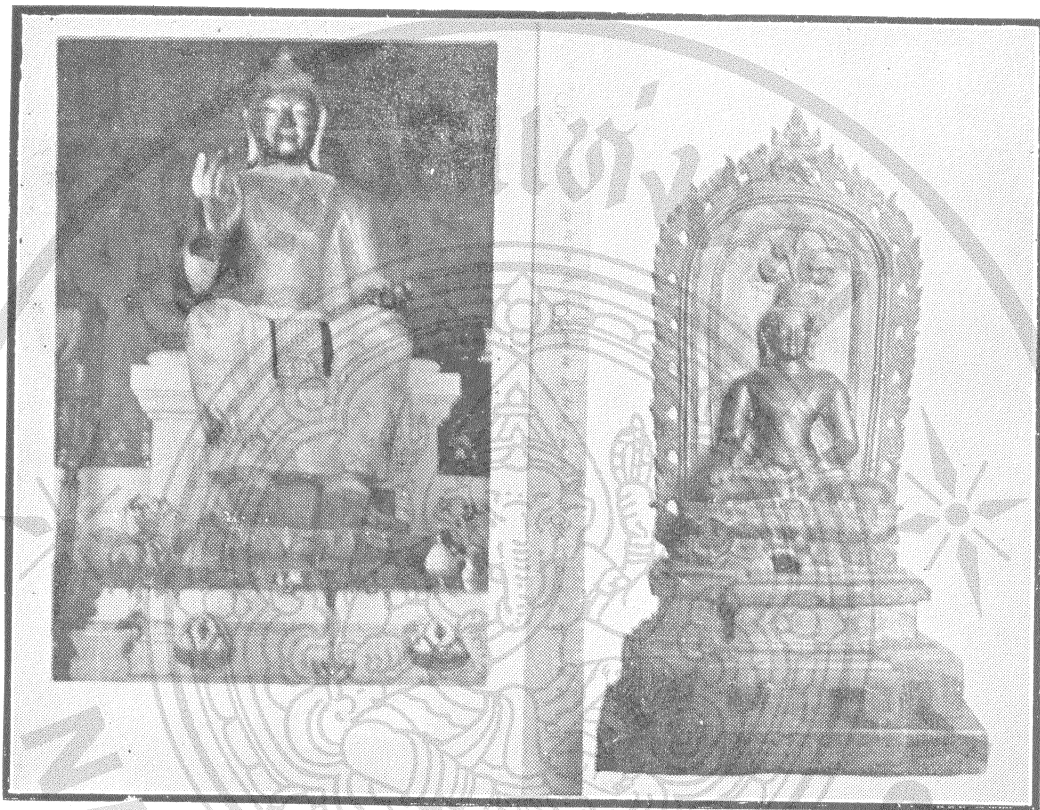

แผ่นที่ ๗

๑. พระพุทธรูปปางมารวิชัย ฝีมือช่างพระมา สัมยศตพรรษาที่ ๓๒ แห่งพุทธศักราช อยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองพุกาม จากตำนานพุทธเจดีย์ไทย

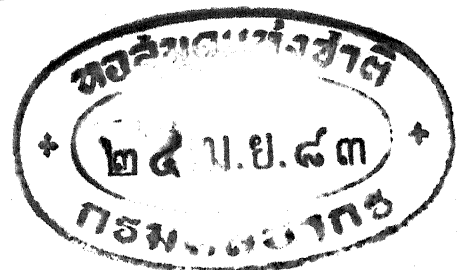
๒. พระพุทธรูปปางมารวิชัย ฝีมือช่างลังกา สัมยศตพรรษาที่ ๓๔-๓๗ แห่งพุทธศักราช สันต์เจ้า ๗ กรมพระยาตำราพระราชภาพ ประทานยืมไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

แผ่นที่ ๘

๑. พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา
สมัยทวารวดี ระหว่างศตวรรษที่ ๑๐-๑๒
แห่งพุทธคักราช เป็นพระประธานอยู่ในพระ
อุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
เดิมอยู่ที่วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม
๒. พระพุทธรูปปางมารวิชัย สมัย
ศรีวิชัย ระหว่างศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ แห่ง
พุทธคักราช ของหลวงพ่อพระราชทานมาเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๘ เดิมจะได้มาจากไหนไม่ปรากฏ
เดี๋ยวนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

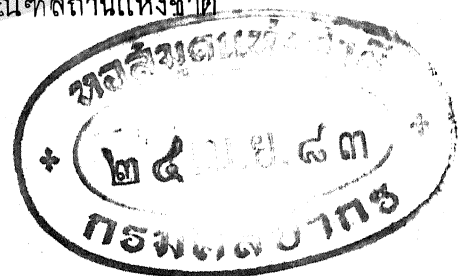

แผ่นที่ ๕

๑. พระพุทธรูปปางมารวิชัย สัมย
ถพุทรี ระหว่างศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ แห่ง
พุทธศักราช ได้ในพระสถูปใหญ่วัดพระศรี-
ธรรมเพ็ญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
เดียน้อยในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

๒. พระพุทธรูปปางมารวิชัย สัมย
อุทอง ระหว่างศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ แห่ง
พุทธศักราช ได้มาจากเมืองสวรรค ของหลวง
พระราชทานมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ เดียน้อย
ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

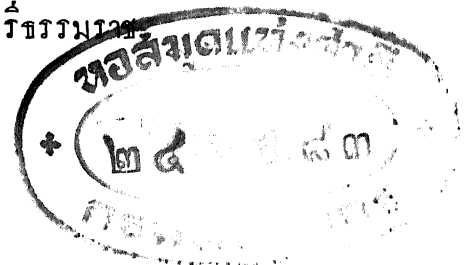

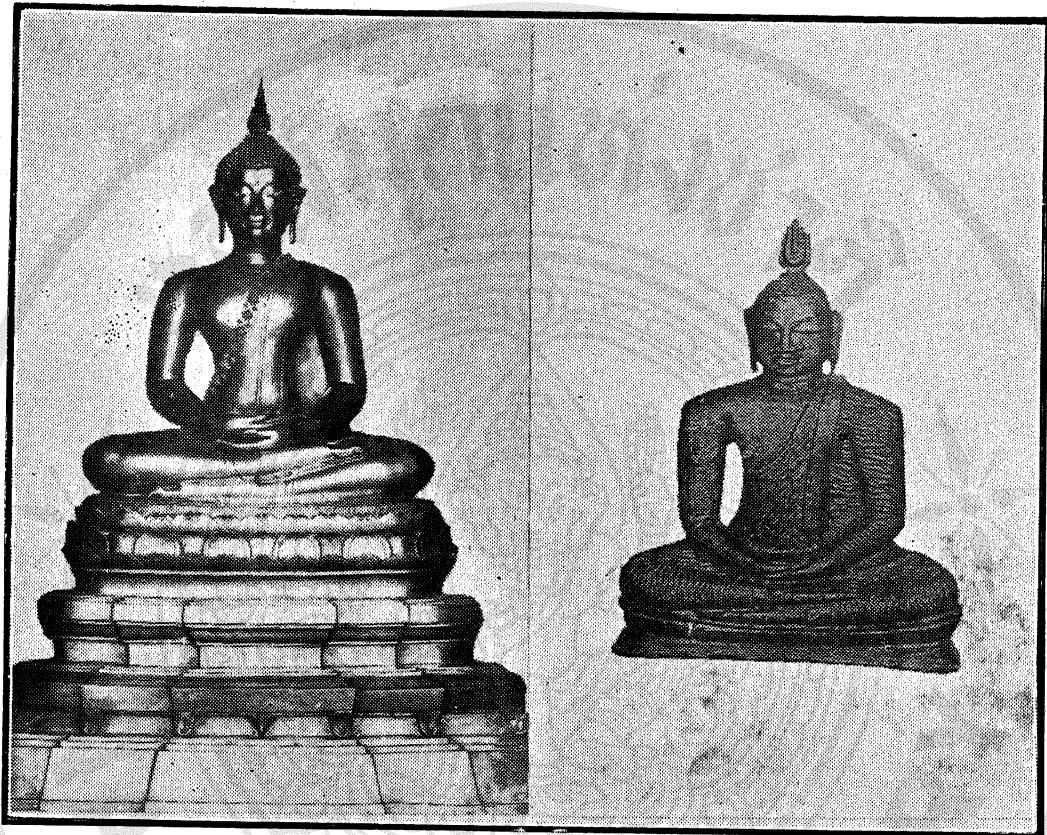

แผ่นที่ ๑๐

๓. พระพุทธรูปปางมารวิชัย สัมยั
เซียงแด็น ระหว่างศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ แห่ง
พุทธศักราช ของหลวงพ่อราชทานมาเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๘ เดิมจะได้มาจากไหนไม่ปรากฏ
เดี๋ยวนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

๒. พระดิหังค์ เมืองนครศรีธรรม-
ราช เป็นพระพุทธรูปฝีมือช่างไทยทาง
บักซ์ใต้ ทำตามอย่างพระพุทธรูปอินเดีย
ครั้งราชวงศ์ปาละ ระหว่างศตวรรษที่ ๑๖-
๑๘ แห่งพุทธศักราช อยู่ที่ในหอพระดิหังค์
เมืองนครศรีธรรมราช

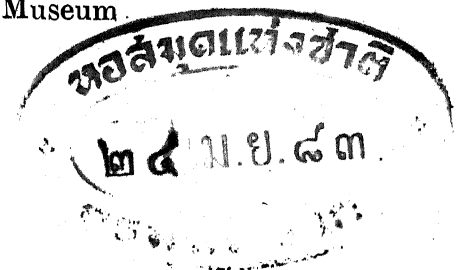

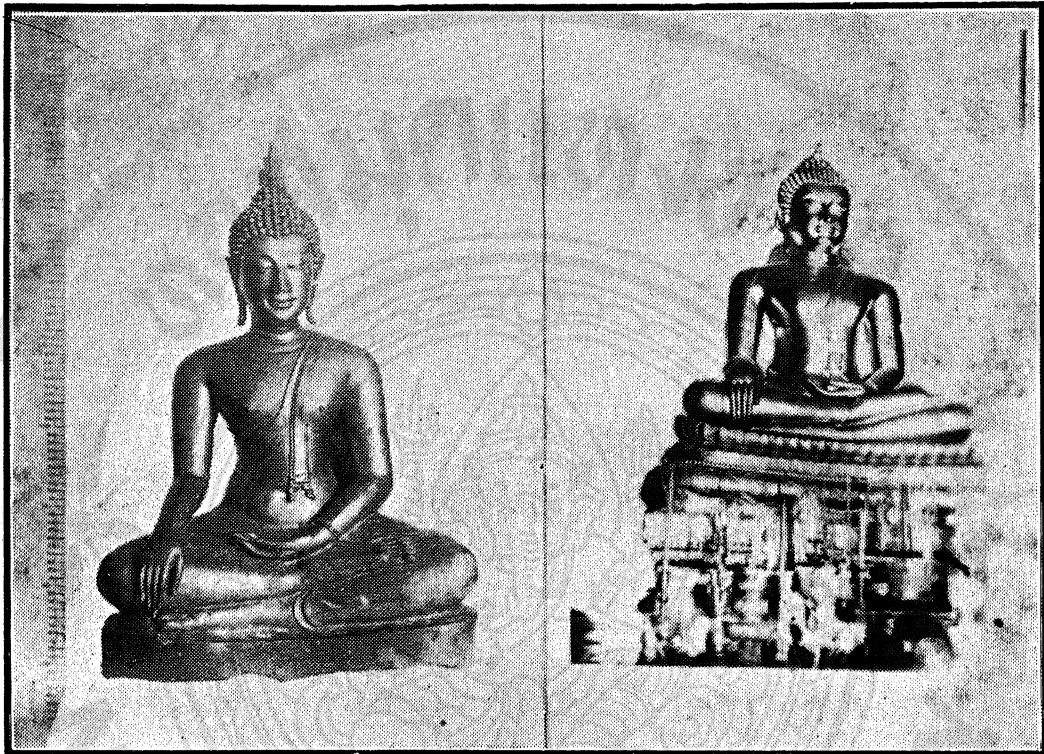

แผ่นที่ ๑๑

๑. พระพุทธรูปดีหิงค์ พระพุทธรูปปาง
ดัมมาธิ ประดิษฐานอยู่บนบุษบกในพระที่นั่ง
พทไชศวรรย์ ในพระราชวังบวร (พิพิธ-
ภณฑสถานแห่งชาติ) ได้มาจากลังกา ใน
รัชกาลพระเจ้าบรมโกศแห่ง กรุงสุโขทัย

๒. พระพุทธรูปปางดัมมาธิ ฝีมือ
ช่างลังการุ่นกลาง สมัยศตวรรษที่ ๓๔-๓๘
แห่งพุทธศักราช เดิมอยู่ในพิพิธภัณฑ
ที่เมืองโกตัมโบจากหนังสือ Memoirs of
Colombo Museum.

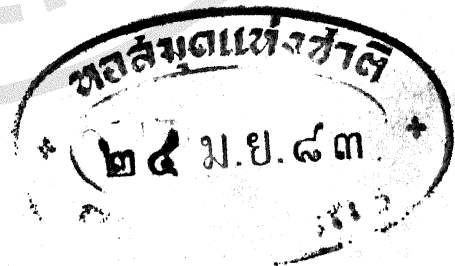

แผ่นที่ ๑๒

๑. พระพุทธรูปปางมารวิชัย สัมย
 สัมพุทโธทัย ระหว่างศตวรรษที่ ๓๘-๔๐ แห่ง
 พุทธศักราช ได้มาจากจังหวัดสุโขทัย เดี่ยว
 น้อยอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

๒. พระพุทธรูปชินสีห์ สัมยสัมพุทโธทัย
 หล่อพร้อมกับพระพุทธรูปชินราช เดี่ยวนี้ประ-
 ติฐานเป็นพระประธานอยู่ในพระอุโบสถวัด
 บวรนิเวศน์

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์
ทำพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุญศิริพันธ์ ผู้พิมพ์โฆษณา
พ.ศ. ๒๔๗๒